

Investigation of the Effect of Cyber Bullying Awareness Training for Parents¹

Emel DUMAN², Nuray YILMAZ³

Abstract

The content of "Cyberbullying Awareness Training for Parents" was developed by the researcher in order to raise awareness of the families about the prevention of cyberbullying, which is a major threat to families and their children. This study aims to examine the effects of the content of prepared education on parents. In the study, the change in the awareness of parents towards cyberbullying and their opinions on training was investigated. A total of 80 parents, 72 female, and 8 male, participated in the study. In the study, a single group pre-test-post-test model among weak experimental models was used. Designed with Keller's ARCS motivation theory and adult education methods and techniques in mind, the training consists of two parts: "virtual world & cyberbullying" and "recommendations to families". The "Cyber Bullying Sensitivity Scale" was used to determine the change in the parents' sensitivity towards cyberbullying at the end of the training, and the "Cyber Bullying Awareness Training Evaluation Questionnaire" was prepared by the researcher to determine the parents' opinion on the education they attended. Research findings show that cyberbullying awareness training is effective on the participants. The effect size is at the "big" level. At the end of the training, it was determined that there was no difference in the cyberbullying levels of the participants according to age, education level, and gender. These findings can be considered as an indication that the cyberbullying awareness training program prepared for parents can be applied to parents of different age groups and different education levels, male or female, with different characteristics. In order to determine the effect of Cyber Bullying Awareness Training, parents' opinions on education were consulted second. Many of the participants who gave their opinions by participating in the training program stated that the training program was very beneficial for them and they were pleased to participate in the training and requested the repetition of the training. Based on these findings, it can be said that the program met the participants' needs on this issue by contributing to the awareness of the participants about cyberbullying at the end of the training.

Keywords

Cyberbullying Awareness
Training,
Cyberbullying Intervention,
Cyberbullying Prevention,
Parents Education,
Parents' Views

Article Info

Received: 03.04.2021
Accepted: 03.10.2021
Online Published: 31.12.2021

¹ This article was produced from the master's thesis of the first author under the supervision of the second author. This study is the full text of the paper presented at FMGTEK 2020 (2nd International Congress on Science, Mathematics, Entrepreneurship and Technology Education) and whose abstract was published.

² PhD Student, Bursa Uludag University, Institute of Educational Sciences, emelozduman@gmail.com, 0000-0001-5939-3476

³ Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Education, Turkey, npyilmaz@uludag.edu.tr, 0000-0001-8368-4556

Introduction

The unconscious use of information technologies and the internet without family control can have negative effects on children. Especially as a result of the increasing frequency of use of social networking sites and the ability of people to express their feelings and thoughts easily and fearlessly on these platforms, problematic behaviors encountered in daily life can be moved to the virtual environment. Behaviors such as bullying, threats, intimidation, and abuse in such environments can lead to serious problems that can lead to irreversible destruction in the lives of individuals.

Malicious use of information and communication technologies in schools has led to the emergence of a new type of bullying called 'cyber bullying' among students (Serin, 2012). Campbell (2005) defines cyberbullying as a new medium in which bullies engage in bullying using e-mail, text, chat rooms, cell phones, cell phone cameras, and websites. Belsey (2008), defines cyberbullying as the deliberate and repeated use of communication technologies by a group or individual to harm others in a hostile manner. Heyeres and his colleagues (2020) mention that it is difficult to find an accepted definition of cyberbullying in the cyberbullying research field due to different paradigms and perceptions (Heyeres et al., 2020).

Although cyberbullying is thought of at first glance as a reflection of bullying in the virtual environment, in many ways it is separated from traditional bullying. However, some research results have shown that the anti-cyberbullying intervention program can reduce traditional bullying in addition to cyberbullying (Aizenkot, & Kashy-Rosenbaum, 2020; Garaigordobil & Martínez-Valderrey, 2015) Olweus (1994) says bullying is when a student is subjected to intentional and repetitive behavior with the intention of harming one or more people stronger than him. One of the characteristics that distinguish virtual bullying from other types of bullying is that after a while it becomes unsavory (Kocashahan, 2012). When a photo or video uploaded to the Internet without permission is transferred by many to personal computers, an unlimited number of people can access and reproduce this data. In addition, the bully cannot ensure that the data is completely destroyed and deleted, even if he wants to later (Shariff, 2008).

Cyberbullying, which is becoming a major threat to all countries, is causing more emotional harm to victims than traditional bullying (Hutson, Kelly, & Militello, 2018; Willard, 2007). In addition, the negative consequences of cyberbullying on adolescents can be long-term (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2016). In this respect, cyberbullying is seen as a public health problem affecting all segments of society (Heyeres et al., 2020; National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2016; Roberto et al., 2017).

With the increase in awareness on the subject, there has been an increase in the number of studies on combating bullying and cyberbullying in schools. The enactment of laws and policies related to bullying has also led to a greater focus on such studies. Studies on combating cyberbullying are discussed in the form of prevention and intervention. While prevention studies aim to prevent cyberbullying experiences before they occur, intervention studies aim to intervene in cyberbullying events and evaluate the programs implemented (Tanrikulu, 2017). Most of these programs took place in K-12 schools (Hutson, Kelly, & Militello, 2018).

With the increase in awareness on the subject, while studies on tackling the problem increase, there is an increase in the number of studies evaluating the effectiveness of the studies carried out (e.g. Aizenkot, & Kashy-Rosenbaum, 2020; Bradshaw, 2015; Cantone et al., 2015; Gaffney et al., 2019; Garaigordobil, & Martínez-Valderrey, 2015; Hutson, Kelly, & Militello, 2018; Jiménez-Barbero et al., 2016; Roberto et al., 2017; Schultze-Krumbholz et al., 2012; Tanrikulu, 2017; Topcu-Uzer, & Tanrikulu, 2017; Williford et al., 2013; Wölfer et al., 2014). Some of these studies are literature analysis and meta-analysis studies (e.g. Gaffney et al., 2019; Heyeres et al., 2020; Hutson, Kelly, & Militello, 2018; Tanrikulu, 2017; Topcu-Uzer, & Tanrikulu, 2017). In his analysis, Tanrikulu (2017) found that all programs examined, technological or not, were effective in preventing and responding to cyberbullying.

In a meta-analysis of the effectiveness of school-based anti-cyberbullying programs, Gaffney and his colleagues found that the programs effectively reduced both the crime of cyberbullying and the victimization of cyberbullying among school-age participants (Gaffney et al., 2019). The nine

programs Hutson and his colleagues examined found a significant drop in cyberbullying. Ten programs examined found a significant decrease in the frequency of cyberbullying, while other programs found no significant decreases in cyberbullying, cyber-victimization, or intention to commit cyberbullying. (Hutson, Kelly, & Militello, 2018).

Despite the increase in research on combating cyberbullying, the need for assessment research to increase the generality of cyberbullying intervention programs continues, given the prevalence of cyberbullying around the world and the negative consequences it causes (Ortega-Barón et al., 2019; Tanrikulu, 2017).

There are findings that it is more effective to carry out cyberbullying programs as holistic school activities that include all school stakeholders (teachers, parents, etc.) (Aboujaoude, Savage, Starcevic & Salame, 2015; Cantone et al., 2015; Hutson, Kelly & Militello, 2018). Mason (2008) says it's vital for schools to work with families to educate adolescents about cyberbullying prevention. The National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2016) supported the inclusion of parents in cyberbullying education. In addition, the importance of parent education has been discussed in the traditional bullying intervention literature (Ttofi & Farrington, 2011).

Research findings on the importance of the role of parents in preventing cyberbullying are increasing day by day. A systematic review of the effectiveness of Cantone and his colleagues on the effectiveness of school interventions on bullying and cyberbullying has demonstrated the importance of involving parents in cyberbullying education (Cantone et al., 2005). Less than half ($n = 7$) of the programs Hutson and his colleagues examined included the education of the parents of the children participating in the program. These programs are among the successful programs in reducing cyberbullying and victimization (Hutson, Kelly & Militello, 2018). Roberto and his colleagues (2017) experimentally evaluated the short-term effects of the presentation promoting cybersecurity on parents' perceptions of sensitivity and behavioral intentions. Compared to those in the control group, parents in the experimental group reported that when their child was cyberbullied, they were more likely to talk about the importance of recovering evidence and telling an adult they trust rather than retaliating (Roberto et al., 2017). Kowalski and his colleagues found that positive parenting dimensions are a protective factor for both cyber victimization and cyberbullying crime (Kowalski et al., 2019). Parental control in technology use is also a protective factor in cyberbullying accusations (Zych, Farrington, & Ttofi, 2019). Willard (2007) recommends that intervention strategies, such as installing monitoring software to monitor their children's Internet activities, restricting their children's computer access, and helping victims of cyberbullying make a complaint, should be included in parent education (as cited in Roberto et al., 2017). Research reveals that the number of cyberbullies and cyber victims is increasing in Turkey. Erdur-Baker and Kavşut (2007) found in their study with students aged 14-19 that 30% of the students experienced cyber victimization and 28% of the bullied (Erdur-Baker, & Kavşut, 2007). In the study conducted by Arıcak, Siyahhan, and his colleagues (2008) with 269 students, they found the rate of being exposed to cyberbullying to be 5.9% and the rate of cyberbullying to be 35.7% (Arıcak et al., 2008).

Few studies are evaluating the content of cyberbullying education in Turkey (Kavuk, 2016; Korkmaz, 2018; Nedim-Bal, & Kahraman, 2015; Peker, 2013). Topcu-Uzer and Tanrikulu (2017) made a similar finding in their study in which they evaluated cyberbullying prevention and intervention programs developed in Turkey (Topcu-Uzer, & Tanrikulu, 2017). Many researchers examine the impact of cyberbullying prevention programs that they have prepared, not others. In addition, the target audience of these programs is usually students. The program developed by Kavuk (2016) is an exception as it includes all school stakeholders. However, the researcher left the parent part of the cyberbullying training out of the study because this group could not participate in the seminars. In the light of all these, it is necessary to prepare cyberbully prevention and intervention programs adequate our own culture and education system and investigating their effects (Topcu-Uzer, & Tanrikulu, 2017). In this study, the effect of the cyberbullying training program for parents prepared by the researcher on parents' awareness was examined.

The research sought answers to the following questions:

1. Is there a significant difference in the sensitivity of parents participating in the cyberbullying awareness training program?
  - a. Is there a significant difference in parents' cyberbullying sensitivity according to age groups?
  - b. Is there a significant difference in parents' cyberbullying sensitivity according to their educational status?
  - c. Is there a significant difference in parents' cyberbullying sensitivity according to gender?
2. What are the opinions of the parents about the training program prepared?
  - a. What are the opinions of parents about the duration of the program?
  - b. What are the opinions of parents about the content of the program?
  - c. What are the opinions of parents about the method used in the program?
  - d. What are the opinions of parents about the materials used in the program?

Method

Research Pattern

A mixed-method was used in the research. Although the mixed method involves combining quantitative and qualitative data used in a study, it makes an important contribution to making the research problem more understandable (Creswell, 2017). Mixed method research is an integration study that allows balancing the strengths of qualitative and quantitative methods together with their shortcomings (Firat, Yurdakul & Ersoy, 2004).

In the first stage of the research, a single group pretest-posttest model was used from weak experimental models, which are quantitative research methods, in order to determine the awareness levels of parents. In this model, a single group (G) is first pre-test measured (O1), then the experimental operation is applied (X) and the final test (O2) is performed at the end of the experimental operation (Creswell, 2017). In the study, the effect of education prepared for parents (X) on the sensitivity of parents to cyberbullying (dependent variable) was examined.

At the end of the educational program applied to parents, qualitative research methods and techniques were used to determine the effectiveness of the program. Frequency and percentage calculations were used to analyze the closed-ended questions in the questionnaire used in the study. The analysis of the open-ended questions in the questionnaire was carried out using the descriptive analysis technique. In the descriptive analysis, the data are separated logically and meaningfully according to the determined themes, and the data related to each other are related and analyzed depending on the cause-effect relationship (Karagöz, 2017). After the data obtained from the answers to the open-ended questions were grouped under the headings determined by the researcher, the frequency and percentage calculations and the distribution of the data were numerically revealed.

Study group

A total of 80 parents, 72 female and 8 male, whose children are studying in a primary school and two secondary schools in Nilüfer district of Burda (Eşref Ergin Primary School, Süleyman Cura Secondary School, Meral Muammer Ağım Secondary School) and a primary school in Osmangazi district (Şehit Üsteğmen Mesut Beyazıtlı Primary School) in the 2017-2018 academic year, participated in the research.

Designing Cyberbullying Awareness Training

The stages of designing the cyberbullying training program developed for parents are as follows:

1. Needs Analysis: In this part of the study, the "literature review technique" used within the scope of the data/source review technique, one of the data collection techniques used in needs analysis, was used. A literature review is the study of recent studies and determining what the need is (Şeker, 2014). It has been determined that there is a need for parent training programs that will enable us to raise awareness about cyberbullying, developed through literature review and according to the findings

of the research (Kavuk,2016; Korkmaz,2018; Nedim-Bal &Kahraman, 2015; Robinson,2012; Tanrikulu,2013; StopBullying,n.d) examining the effect of bullying and cyberbullying prevention and intervention training programs.

2. Purpose and Objectives of the Educational Program: The purpose, objectives and content of an educational/training program can be revealed as a result of a needs analysis. In this study, the purpose, objectives and content of the program were determined as a result of the needs analysis conducted with the literature review.

The main purpose of the educational program is to raise awareness among parents about what needs to be done to prevent and intervene in cyberbullying, which is one of the dangers posed by the Virtual World and is classified as an information crime. In this direction, the objectives of the program were determined as follows. The participant:

- Becomes aware of the dangers that can be encountered in the virtual world.
- Understands that cyberbullying is a cybercrime related to the concept of bullying.
- Gains knowledge about the reasons for the emergence of cyberbullying, its forms, and cyberbullying tools.
- Becomes aware of what cyberbullies and victims are going through.
- Understands the duties and responsibilities of parents in preventing and responding to cyberbullying.

3. Determining the Content of the Education: The content of the education was determined by taking into account the determined goals and objectives, and it was finalized after being submitted to the opinion of an expert from the Curriculum Development field, who is also working in the CITE department. An inquiry-centered programming approach has been adopted in the regulation of educational content. In the inquiry-centered programming approach, the content is determined and organized according to the needs of the students (Demirel, 2015).

4. Development of Educational Methods and Techniques: The target audience of the developed program is adults. Therefore, when determining the methods and techniques to be used in the program, the characteristics of adult learners and andrological approaches were taken into account. The education given to adults should be in a way that answers the questions in the minds of individuals, contributes positively to their lives and directs them to practice more than theory (Gökkaya, 2014). In the training program developed taking into account the characteristics of adult learners, Keller's ARCS Motivational Design Theory was also taken into account. Keller's (2009) ARCS Motivation Theory consists of the components of Attention, Relevance, Confidence, and Satisfaction. The use of these components in the program is as follows.

- Attention: To attract the attention of the participants to the training, a question-and-answer method was used. At the beginning of the training, the participants were asked questions about understanding what the Virtual World is like and tried to draw attention to the topic.
- Relevance: Cyberbullying events and results were presented to the participants using case studies videos and news from news sites. The scenarios created by the researcher, inspired by daily life, were conveyed using the discussion method to ensure that the participants were included in the problem situations. Thus, the motivation and interest of the participants were tried to be kept at the desired level.
- Confidence: Based on his own experiences, the researcher made examples and suggestions about what families can do. Thus, it was tried to ensure that the participants saw that what was told was applied by the researcher himself, and to trust the researcher and the education. Information activities have been embodied in the example sites given to families in the section on combating cyberbullying.
- Satisfaction: Open-ended questions were included in the Cyberbullying Awareness Training Assessment Questionnaire so that participants could easily express their learning experiences related to the educational program.

5. Material selection/development: A presentation has been prepared in a PowerPoint program within the scope of the training program. The presentation prepared for use in education was submitted

to the opinion of three faculty members from the Department of Media and Communication of Bandırma University and an expert from the department of CITE, and was revised and re-edited with the provided feedback. The principles of target audience and visual design were taken into account in the preparation of the presentation. During the training, one social experiment video ("How Safe Are Your Children on the Internet?"), case studies (eg. "Şeniz, a Turkish Girl is a Victim of Virtual Bullying!") and scenarios adapted from everyday life were also used.

6. The choice of evaluation method and tools: Varış (1978) emphasizes program evaluation as the evaluation of the effectiveness of the program to make it more efficient. The evaluation of the developed training program was made by adopting the Stake's Need-Based Evaluation Model. In the program evaluation model developed by Stake, program evaluators consider the program activities and whether the program meets the needs rather than the aims of the program (Saylor, Alexander ve Lewis, 1981).

To determine the effect of the training developed using this evaluation model, the "Cyber Bullying Sensitivity Scale" was applied as a pretest before the training and as a posttest after the training. Thus, the effect of the training on the cyberbullying sensitivity levels of the participants was measured. Again, immediately after the training, the "Cyber Bullying Awareness Training Evaluation Questionnaire" was used to determine the effect of the training on the participants in line with the participant opinions.

7. Planning the transfer of learners to the study: The participants were asked to take note of the sample videos and information sites given during the training to transfer what has been learned. It is thought that watching the exemplary sites and videos together with children will benefit both the transfer of the acquired information to the children and the reinforcement of the information for the parents.

Pre-trial Trial and Implementation of Cyberbullying Awareness Training

The first pre-trial of the training was conducted in a secondary school (Süleyman Çelebi İmam Haitp Secondary School) for three weeks with a total of 20 parents. The second trial of the training was carried out with a group of 10 people who attended the mobile computer course for women (Ataevler Region) by Bursa Municipality. Meanwhile, a subject expert took part as an observer. In line with the needs determined at the end of both trials, the duration of the training was determined as 1,5 hours in total.

When the actual implementation stage of education was started, some schools preferred to send a short information letter to parents stating the importance of education, that it is free, where and when the education will be given, to increase the number of participants in the education. Some schools have made the necessary announcements to parents with the message system (WhatsApp) that teachers use to communicate with their classrooms. Training were held in the school conference rooms at the hours determined by the school administrations. The training was conducted in one session based on the presentation prepared by the researcher.

Data Collection Tool

To determine the change in parents' sensitivity to cyberbullying, the "Cyber Bullying Sensitivity Scale" (CSS) developed by Tanrikulu, Kınay, and Arıcak (2011) was used as a pretest-posttest before and after the training.

In the study, the "Cyberbullying Awareness Training Assessment Questionnaire" prepared by the researcher was applied to the participants after the training to determine the opinions of the parents about the education they attended. A total of fifteen questions are included in the questionnaire, twelve of which are closed-ended and three are open-ended. Questions containing demographic information (gender, age, education level) of the participants are included at the end of the questionnaire.

Validity and Reliability

The validity and reliability study of the CSS was conducted by Tanrikulu, Kınay and Arıcak (2011). As a result of the exploratory factor analysis, the researchers determined that the scale has a factor and there is a structure explaining %27.70 of the total variance under this factor. Factor loadings

under a single factor ranged from .31 to .73. Confirmatory factor analysis was performed to test the accuracy of the resulting structure and it was found that the fit values were sufficient for the fit of the model (Chi-square $\chi^2/df= 3.220$, RMSEA= .082). Reliability studies of the scale were calculated with internal consistency (Cronbach Alpha), test-half and test-retest methods. Cronbach's alpha coefficient was calculated for the entire scale. .79, test-retest reliability coefficient of the scale is .63. In addition, it was found that the item-total correlations of the scale were ranked between .42 and .63 the integrated group, and all differences between the averages of the lower and upper groups of 27% were significant. This shows that the items in the scale have high validity and have a distinctive quality in terms of measuring the sensitivity to cyberbullying. According to these results, it was concluded that the scale is a valid and reliable measurement tool (Tanrikulu et al.,2013).

The Cronbach's alpha coefficient of the sensitivity scale for cyberbullying, calculated from the data of the participants in this study, is .651. Since this value is between $0.60 \leq \alpha \leq 0.80$, it is concluded that the scale is decisively safe for this research (Karagöz,2017). In the scale consisting of thirteen items, triple rating (Yes, Sometimes, No) was used. Scoring of the scale is yes=three (3) sometimes=two (2) no=one (1).

To ensure the content validity of the prepared questionnaire, the opinions of two field experts from the CITE department were taken. In addition, the language suitability and comprehensibility of the questionnaire items to be administered to adults were examined by two experts from the field of Media and Communication. At the end of the review, some questions and options were changed.

Data Analysis

The data were analyzed with the help of SPSS program and Excel program. The normality of the data was tested using the Kolmogorov-Smirnov test in order to determine the statistical method to be used in the study of the effect of education prepared within the scope of the research on parents. As a result of the normality test, it was determined that the data did not show a normal distribution. Analyses to determine the effect of education on parents' sensitivity levels were made using the Wilcoxon Signed Rank Test, one of the non-parametric tests, and the effect size was calculated to calculate the size of the difference between the two means. While calculating the effect size (r) used for the Wilcoxon Signed Rank Test, the formula $r = Z / \sqrt{n}$ is used.

$r =$ Effect size

$Z=$ Test value

$n=$ Sample size (Connolly, 2007,s.218).

According to Field (2009), it is evaluated regardless of the effect size sign (r) and takes a value between 0 (no effect) and 1 (perfect effect). Cohen (2013) interpreted the effect size values as follows:

$r = 0.10$ Small Effect

$r = 0.30$ Medium Effect

$r = 0.50$ Big Effect

Kruskal-Wallis H test was used to determine whether there were differences in the sensitivity levels of the parents according to age and education status from the demographic variables. In the same way, Mann-Whitney U Test was used for non-parametric tests in gender-related analyses. In the study, the statistical analysis of the findings was based on the significance level of 0.05.

Frequency and percentage calculations were used to analyze the closed-ended questions in the questionnaire used in the study. The analysis of the open-ended questions in the questionnaire was carried out using the descriptive analysis technique. In the descriptive analysis, the data are separated logically and meaningfully according to the determined themes, and the data related to each other are related and analyzed depending on the cause-effect relationship (Karagöz, 2017). After the data obtained from the answers to the open-ended questions were grouped under the headings determined by the researcher, the frequency and percentage calculations and the distribution of the data were numerically revealed.

Findings

Findings on the Effect of Cyberbullying Awareness Training on Parents' Sensitivity to Cyberbullying

The results of the Kolmogorov-Smirnov (K-S) test used to examine the normality of the data obtained from the CSS are given in Table 1.

Table 1. The Results of the Kolmogorov-Smirnov Normality Test of the Pretest-Posttest and Difference Scores of the CSS

	Statistics	p
Pre-test	.213	.00
Post-test	.392	.00
Difference	.222	.00

As seen in Table 1, pretest and posttest significance values were found to be $p=0.00$ in normality tests. According to the K-S test result, it can be said that the data do not show a normal distribution, since the significance value found is less than 0.05.

The results of the analyzes made using the Wilcoxon Signed-Rank test to reveal the change in the sensitivity of the parents towards cyberbullying at the end of the training is shown in the table below.

Table 2. Results of CSS Pretest-Posttest Scores Difference According to Wilcoxon Signed Ranks Test

Pretest-Posttest Measurement	N	Rank Average	Rank Sum	Z	p
Negative Rows	0 ^a	0	0	-6.29	.00
Positive Ranks	52 ^b	26,50	1378.00		
No Difference	28 ^c				
Effect Size				-0.704	

a= posttest < pretest, b= posttest > pretest, c= posttest = pretest

As seen in Table 2, there is a statistically significant difference between the sensitivity levels of the parents participating in the program ($z=-6.29$, $p<0.05$). The post-test scores of 52 of the parents were higher than the pretest scores. The average rank of those whose posttest score was higher than the pretest score was calculated as 26.50, and the total rank was calculated as 1378.00. There was no change in the pretest-posttest scores of 28 of the parents. The fact that the difference scores are in favor of positive rankings means that the participants' post-training scores are higher than their pre-training scores. This shows that the participants' sensitivity to cyberbullying increased after the training. The fact that the effect size calculated as a result of the test is $r=-0.704$ ($r>0.5$), shows that the difference between the pretest and the posttest has a large effect. Based on these findings, it can be said that the education they receive has a great effect on the cyberbullying sensitivity levels of the parents.

Findings on the Effect of Education on Parents' Cyberbullying Sensitivity Levels by Age Groups

According to the results of the Kruskal-Wallis H test (see Table 3), which was conducted to reveal whether there is a significant difference between the cyberbullying sensitivity levels of parents in different age groups, there is no statistically significant difference in the cyberbullying sensitivity levels of the parents participating in the program according to age groups ($\chi^2= 3.836$, $p>0.05$).

Table 3. Kruskal Wallis H Test Results Regarding the Differences in CSS Pretest-Posttest Difference Scores According to Age Variable

Age	N	Rank Average	sd	χ^2	P
21-30	17	46.66	2	3.83	.147
31-40	40	42.33			
41-50	23	33.55			
Total	80				

Accordingly, it can be said that the education given does not cause a significant difference in the cyberbullying sensitivity levels of the parents according to the age variable.

Findings on the Effect of Education on Parents' Cyberbullying Sensitivity Levels by Educational Status

According to the results of the Kruskal Wallis H test (see Table 4), which was conducted to reveal whether there is a significant difference between the cyberbullying susceptibility levels of parents from different educational backgrounds, there is no statistically significant difference in the cyberbullying sensitivity levels of the parents who attended the education ($\chi^2=4.73$, $p>0.05$).

Table 4. Kruskal Wallis H Test Results Regarding the Differences in CSS Pretest-Posttest Difference Scores According to Education Status Variable

Education Status	N	Rank Average	sd	χ^2	P
Primary school	35	45.06	4	4.73	.316
Middle School	7	42.93			
High school	19	32.68			
University	17	40.71			
Graduate	2	24.75			
Total	80				

Accordingly, it can be said that the education given does not cause a significant difference in the cyberbullying sensitivity levels of the parents according to the educational status variable.

Findings on the Effect of Education on Parents' Cyberbullying Sensitivity Levels by Gender

According to the results of the Mann-Whitney U test (see Table 5), which was conducted to reveal whether there is a difference between the cyberbullying susceptibility levels of the parents according to gender, there is no statistically significant difference in the cyberbullying susceptibility levels of the parents who participated in the training ($U=201.5$, $z=-1.449$, $p>0.05$).

Table 5. Mann-Whitney U Test Results Regarding the Differences in CSS Pretest-Posttest Difference Scores According to Gender Variable

Gender	N	Rank Average	Rank Sum	U	P
Female	72	41.72	3004.00	201.5	.147
Male	8	29.50	236.00		

Accordingly, it can be said that the education given does not cause a significant difference in the cyberbullying sensitivity levels of the parents according to the gender variable.

Findings of Parents' Opinions on the Education Program

The program evaluation questionnaire, in which the opinions of the parents are taken, consists of five main parts including the duration, content, method, material, and general evaluation of the program. Table 6 shows the frequency and percentage values of the parents' opinions on the duration of the program.

Table 6. Frequency and Percentage Values of Opinions on the Duration of the Program

Duration of the Program	f	%
The duration of the program was enough.	69	86.25
The duration of the program was long.	1	1.25
The duration of the program was short.	10	12.50

As seen in Table 6, while many of the participants (n= 69, 86.25%) found the duration of the training program enough, small of number participants (n= 10, 12.5%) stated that the duration of the program could be longer. Just one participant found the duration of the program long. In the light of these findings, it can be said that the training duration, which is planned as 1, 5 hours and in a single session, is suitable for the participants.

Table 7 shows the frequency and percentage values of parents' opinions on the content of the program.

Table 7. Frequency and Percentage Values of Opinions on the Content of the Program

Content	f	%
The content caught my attention.	76	95
Partly intrigued me.	4	5
I found some things in the content unnecessary.	0	0
What is explained in the content can be used in daily life.	72	90
I can use some of what is explained in the content in daily life.	5	6.25
What is explained in the content cannot be used in daily life.	3	3.75
The program was useful.	78	97.50
The program was partially useful.	1	1.25
The program was not useful.	1	1.25

As seen in Table 7, many of the participants (n=76, 95%) stated that what was explained in the training program attracted their attention. None of the participants ticked the option "I found what was told unnecessary" in the questionnaire. Many of the participants (n=72, 90%) stated that the information contained in the training content can be used in daily life. Likewise, many of the participants (n=78, 97.50%) said that they found what was explained in the training program useful. Adults from such training programs expect that the content of the program is oriented to their needs. According to this finding, it can be said that the content of the training program is determined by taking into account the characteristics of the target audience of the program.

Table 8 shows the frequency and percentage values of the parents' opinions on the method of the program.

Table 8. Frequency and Percentage Values of Opinions

On the Method of the Program	f	%
Examples		
Examples are chosen from daily life.	77	96.25
Some of the examples were chosen from daily life.	3	3.75
Examples are not chosen from daily life.	0	0
Examples are explanatory.	80	100
Examples were not relevant to what was described.	0	0
Questions and Discussion		
Sufficient time was allocated for questions and discussions.	75	93.75
Not enough time was allocated for questions and discussions.	5	6.25
The questions helped me to understand what was explain.	79	98.75
The questions led to the dispersion of the subjects.	1	1.25

As seen in Table 8, many of the participants (n=77, 96.25%) stated that they could encounter all the examples used in the training program in their daily life. The few of participants who stated that they might encounter some of the examples is low (n=3, 3.75%). In addition, all of the participants

(n=80, 100%) think that the examples used during the training are clear and concise to support the explanations. Many of the participants (n= 75, 93.75%) think that enough time is allocated for questions and discussions during the training. A small number of participants (n=5, 6.25%) think that more time should be devoted to questions and discussions. Many of the participants (n=79, 98.75%) stated that being asked questions during the training contributed significantly to the understanding of the subjects. Only one participant thought that the questions asked during the training led to the dispersion of the subjects. Based on these findings, it can be said that the selected examples and the methods used in the training largely fit the program participants/target audience.

Table 9 shows the frequency and percentage values of the parents' opinions on the materials used in the program.

Table 9. Frequency and Percentage Values of Opinions

On the Materials Used in the Program	f	%
All pictures were understandable.	79	98.75
I couldn't understand some pictures.	1	1.25
I followed the presentation with ease.	79	98.75
I had a hard time following the presentation.	1	1.25

As seen in Table 9, many of the participants (n=79, 98.75%) found the pictures used during the presentation understandable. Again, many of the participants (n=79, 98.75%) stated that they could follow the presentation used in the training from beginning to end. Based on these findings, it can be said that the participants can easily follow the presentation because they can understand the visuals in the presentation and what is explained in the presentation.

Findings on Open-Ended Questions

In the two open-ended questions in the questionnaire, the parents were asked to indicate the two subjects that they were most affected by during the education and the two subjects that they felt lacking. Parents were also asked for their opinions and suggestions they would like to add. Only 50 of the 80 participants who participated in the training stated that they were affected by the training content. Table 10 shows the opinions of the parents. Parents stated that they were most impressed by the social experiment video, which includes the misbehaviors that children can display on the Internet. Considering the content of the video, it can be said that parents are most affected by the issues related to the safety of their children in the training program. Secondly, parents have listed the dangers children may face online. Some parents (n= 3, 6%) also stated the dangers of online games among the subjects they were affected. Topics such as cyberbullying and its consequences (n= 17, 34%), cyber victimization (n=3, 6%) are among the topics listed by parents.

Another topic that affects parents in the training program is the recommendations made to families (n= 15, 30%). Some of the participants stated that they were influenced by the examples given by the trainer from his own life (n= 3, 6%) and the case studies he used (n= 4, 8%). According to this result, it can be said that the methods used during the training are suitable for the target audience.

Table 10. Frequency and Percentage Values Showing the Distribution of the Subject That Parents are Most Affected

Subjects	f	%
Social experiment video that includes misbehaviors that children on the internet.	22	44
The dangers that children may encounter on the Internet	17	34
Cyberbullying and its consequences	17	34
Recommendations for families	15	30
Importance of safe Internet use	3	6
Examples	3	6
Cases	4	8
Dangers in games	3	6
Cyber victimization	3	6

According to Kurt (2000), although many techniques are used in adult education, the most used techniques are narration, discussion, demonstration, role-playing, case, observation, and brainstorming. The social experiment video used within the scope of the case (How safe your children are the Internet?) is one of the most affected topics of the participants. One participant said that the cases and scenarios used during the training were beneficial for parents as follows:

“The use of scenarios and videos is helpful as it helps parents think.”

Participants stated 'cyberbullying and its consequences as the second among the subjects that they were affected by in training program. 26 of the participants wrote their opinions in the comments and suggestions section of the questionnaire. Table 11 shows the frequency and percentage values of these opinions and suggestions.

Table 11. Frequency and Percentage Values of the Opinions and Suggestions the Training Program

Opinions and Suggestions	f	%
Children should also be told.	8	30.7
The subjects were important, I was impressed by all of them, I found them useful.	6	23.07
Training should continue.	6	23.07
The subjects were clear enough, it was understandable.	5	19.23
Teachers should be trained too.	1	3.84

When the participants' opinions on education were examined, 8 participants (30.7%) suggested that education should be given to children and 1 participant (3.84%) to teachers. Six of the participants (23.07%) stated that the training should continue. Again, 6 of the participants (23.07%) stated that all the subjects covered in the training were important, they were impressed by the subjects covered in the training and they found them useful. The other 5 participants (19.23%) stated that the subjects covered in the training were explained clearly and understandably. Some of the participant opinions are as follows:

P73: “There were so many things I did not know that I learned a lot in these seminars, thank you.”

P4: “The topics covered in the training were very useful as they were compatible with daily life.

The examples were used correctly. I want the training to be continuous.”

P34: “I thank you, and I hope that the trainings will continue to raise awareness of other families.”

P52: “More people can be trained, and children can be taught with a presentation.”

Discussion, Conclusion and Recommendations

In this study, firstly, one group pretest-posttest model, one of the weak experimental models, was used to determine the effect of the program developed for parents. Research findings on the effect of cyberbullying awareness training on parents' cyberbullying sensitivity levels show that cyberbullying awareness training is effective on parents participating in the research. At the end of the training, there was no difference in the cyberbullying sensitivity levels of the parents according to age, education level, and gender. These findings can be evaluated as the training program prepared for parents can be applied to parents with different characteristics such as men or women of different age groups and different education levels.

Secondly, parents' opinions about the training program were taken in the study. According to the research findings, the vast majority of parents stated that the educational program is very beneficial for them and that they are happy to participate in the training. Parents have expressed an opinion to repeat such training programs. In addition, some parents said that cyberbullying training should be given to their children and their teachers. According to these findings, it can be said that the training program they attended contributed to the awareness of parents about cyberbullying.

On the other hand, the majority of parents found the training period sufficient. Some of the parents stated that the training period should be even longer. It can be said that the parents' opinion that the duration of education should be longer coincides with their opinion that education should be repeated. These findings can also be expressed as supporting each other of the positive thoughts of parents regarding the educational program. These findings can also be interpreted as parents wanting to learn more about cyberbullying. In the literature, studies are examining the effect of the duration of such training programs. However, the target audience of these education programs is students. In the study of Roberto and his colleagues, the duration of the cyberbullying training given to parents is between 45-55 minutes (Roberto et al., 2017). However, the effect of the training period was not examined in this research. The training time in our study is 90 minutes.

Almost all of the parents found the content of the training interesting and said that the content described could be useful in their daily life. The many of parents stated that the teaching materials and teaching methods used during the training contributed positively to the understanding of the content.

Parents stated that the cyberbullying incident in the sample video they watched during the training was the first among the subjects they were most affected in the training. The subjects that parents say are affected in the second place are the case studies on cyberbullying in education. The fact that parents stated what they were told about cyberbullying incidents and their consequences during education among the subjects they were most affected by can be interpreted as that the training is suitable for them in terms of content. In addition, it can be said that parents receive the messages intended to be given in education. It can be said that presenting real-life sections to parents during education contributes to their perception of cyberbullying more easily. In the Family Support Education Guide (OBADER) Integrated with the Pre-School Education Program of the Ministry of National Education General Directorate of Basic Education, it is stated that techniques such as cases, demonstration, role-playing, question- answer should be used in family education. Roberto and his colleagues (2017) used videos containing case studies and news about cyberbullying from newspapers in the pieces of training they gave to both parents and students for the prevention and intervention of cyberbullying (Roberto et al., 2017).

Evidence-based empirical research is needed to determine the strengths and deficiencies of the programs to be implemented for the prevention and intervention of cyberbullying and to determine the strategies that will contribute to the effectiveness of such programs (Tanrikulu, 2017). Although there has been an increase in studies in the literature in recent years, the need for research continues. There is a greater need for research on this subject in Turkey. Current research is limited and its target audience is limited to students. Despite the increasing number of cyberbullies and cyber victims in Turkey (Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Siyahhan et al., 2008), considering the limit of research (Topcu-Uzer & Tanrikulu, 2017), cyberbullying prevention and intervention training programs and research examining their effectiveness are needed more. There are findings that it is more effective to conduct anti-bullying programs in the form of studies involving all stakeholders of the school (teachers, parents, etc.) rather than individual student interventions (Aboujaoude, Savage, Starcevic & Salame, 2015; Cantone et al., 2005; Hutson, Kelly & Militello, 2018). Cantone and his colleagues' (2005) systematic review of the effectiveness of school interventions on bullying and cyberbullying highlights the importance of involving parents in cyberbullying education (Cantone et al., 2005). Less than half ($n = 7$) of the programs Hutson and his colleagues reviewed also provided training to parents of children participating in the program. These programs are among the successful programs in reducing cyberbullying and victimization (Hutson, Kelly & Militello, 2018).

This research is limited to the parents of children in four schools in different districts of Bursa. The effectiveness of this program developed within the scope of the research can be examined in the future with an experimental study with a larger research sample. In addition, the effectiveness of the program can be examined by including students in the sample. School counselors can collaborate with field experts to organize cyberbullying awareness training that includes real-life sections that match students' age levels. Considering the importance of families' participation in the prevention of cyberbullying, the educational content developed in this research can be used in public education courses organized by municipalities. Thus, the probability of benefiting more parents from such training programs can be increased.

References

- Aboujaoude, E., Savage, M. W., Starcevic, V., & Salame, W. O. (2015). Cyberbullying: Review of an old problem gone viral. *Journal of adolescent health, 57*(1), 10-18.
- Aizenkot, D., & Kashy-Rosenbaum, G. (2020). The effectiveness of safe surfing, an anti cyberbullying intervention program in reducing online and offline bullying and improving perceived popularity and self-esteem. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 14*(3), Article 6. <https://doi.org/10.5817/CP2020-3-6>.
- Arıca, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N., & Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & behavior, 11*(3), 253- 261.
- Ay, F., & Şahan, G. (2015). Aile eğitimi kurslarının yetişkin eğitimi bağlamında etkililiğinin değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(1), 66-86.
- Belsey, B. (2008). *Cyberbullying*. 20.07.2019 tarihinde <http://www.cyber-bullying.org>' dan alınmıştır.
- Bradshaw, C. P. (2015). Translating research to practice in bullying prevention. *American Psychologist, 70*(4),322.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise?..*Journal of Psychologists and Counsellors in Schools, 15*(1), 68-76.
- Cantone, E., Piras, A. P., Vellante, M., Preti, A., Daniëlsdóttir, S., D'Aloja, E., ... & Bhugra, D. (2015). Interventions on bullying and cyberbullying in schools: A systematic review. *Clinical practice and epidemiology in mental health: CP & EMH, 11*(Suppl 1 M4), 58.
- Cohen, J. (2013). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Routledge.
- Connolly, P. (2007). *Quantitative data analysis in education: A critical introduction using SPSS*. Routledge.
- Cresswell, J.W. (2017). *Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches [Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları]*. (Çev. Ed.Demir, S.B.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER), 27*(1),31-42.
- Firat, M., Yurdakul, I. K., & Ersoy, A. (2014). Bir eğitim teknolojisi araştırmasına dayalı olarak karma yöntem araştırması deneyimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 2*(1), 64-85.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS:(and sex and drugs and rock'n'roll)(2th Edition)*. Sage.
- Gaffney, H., Farrington, D., Espelage, D., & Tfofi, M. (2019). Are cyberbullying intervention and prevention programs effective? A systematic and meta-analytical review. *Aggression and Violent Behavior, 45*,34-153. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.07.002>.
- Garaigordobil, M., & Mart'inez-Valderrey, V. (2015). Effects of Cyberprogram 2.0 on 'face-to-face'bullying, cyberbullying, and empathy. *Psicothema, 27*(1), 45–51.
- Gökkaya, Z. (2014). Yetişkin Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Oyunlaştırma. *HAYEF: Journal Education, 11*(1), 1-84.
- Heyeres, M., Carter, M. A., Lui, S. M., Low-Lim, Ä., Teo, S., & Tsey, K. (2020). Cyberbullying prevention and treatment interventions targeting young people: an umbrella review. *Pastoral Care in Education, 1*-27.
- Hutson, E., Kelly, S., & Militello, L. K. (2018). Systematic review of cyberbullying interventions for youth and parents with implications for evidence-based practice. *Worldviews on Evidence-Based Nursing, 15*(1),72–79.
- Jiménez-Barbero, J. A., Ruiz-Hernández, J. A., Llor-Zaragoza, L., Pérez-García, M., & Llor-Esteban,B.(2016).Effectiveness of anti-bullying school programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review, 61*,165-175.
- Karagöz, Y. (2017). *Spss ve Amos Uygulamalı Nitel-Nicel-Karma Bilimsel AraştırmaYöntemleri ve Yayın Etiği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kavuk, M. (2016). *Ortaokul ve liselerin siber zorbalık farkındalık profillerinin oluşturulması ve okul paydaşlarına yönelik siber zorbalık farkındalık eğitimi etkililiğinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi).Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Keller, J. M. (2009). *Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach*.Springer Science & Business Media.
- Kocaşahan, N. (2012). *Lise ve üniversite öğrencilerinde akran zorbalığı ve sanal zorbalık* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Korkmaz, K. (2018). *Bilişsel Davranışçı Temelli Siber Zorbalık Önleme Programının Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & McCord, A. (2019). A developmental approach to cyberbullying: Prevalence and protective factors. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 20–32. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.02.009>.
- Mason, K.L. (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychol.Sch.*, 45, 323–348. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 2016. Preventing Bullying Through Science, Policy, and Practice. Washington, DC: The National Academies Press. doi:10.17226/23482. <https://www.nap.edu/read/23482/chapter/7#229> 31.12. 2020 tarihinde indirildi.
- Nedim-Bal, P.& Kahraman, S., (2015). The effect of cyber bullying sensibility improvement group training program on gifted students. *Journal of Gifted Education Research*, 3(2),48-57.
- Olweus, D. (1994). *Bullying at school (long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program)*. Huesmann L. R. (Ed), Aggressive Behavior Current Perspectives. Boston: Springer.
- Ortega-Barón, J., Buelga, S., Ayllón, E., Martínez-Ferrer, B., & Cava, M. J. (2019). Effects of intervention program Prev@ cib on traditional bullying and cyberbullying. *International journal of environmental research and public health*, 16(4), 527.
- Otaran, N. (Ed.). (2008). *Yetişkin Eğitimi Kılavuzu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
- Roberto, A. J., Eden, J., Deiss, D. M., Savage, M. W., & Ramos-Salazar, L. (2017). The short-term effects of a cyberbullying prevention intervention for parents of middle school students. *International journal of environmental research and public health*, 14(9), 1038.
- Robinson, E. (2012). *Parental involvement in preventing and responding to cyberbullying*. Australian Institute of Family Studies, 4, Child Family Community Australia (CFCA).
- Saylor, J.G., Alexander, W.M., & Lewis, A.J. (1981). Curriculum planning for better teaching and learning. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Serin, H. (2012). *Ergenlerde siber zorbalık/siber mağduriyet yaşantıları ve bu davranışlara ilişkin öğretmen ve eğitim yöneticilerinin görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Schultze-Krumbholz, A., Jäkel, A., Schultze, M., & Scheithauer, H. (2012). Emotional and behavioural problems in the context of cyberbullying: A longitudinal study among German adolescents. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 329-345.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-Bullying, Issues And Solutions For The School, The Classroom and The Home*. Routledge.
- StopBullying (n.d.). *StopBullying*. 01.06.2019 tarihinde <https://www.stopbullying.gov/about-us/index.html>’ dan erişildi.
- Şeker, H.(Ed.).(2014). Eğitimde Program Geliştirme: Kavramlar Yaklaşımlar. Ankara:Anı Yayıncılık.
- Tanrıkulu, T. (2013). *Siber zorbalıkla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programının siber zorbaca davranışlar üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi).Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tanrıkulu, T., Kınay, H., & Arıcak, O. T. (2013). Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 38-47.
- Tanrıkulu, I. (2017). Cyberbullying prevention and intervention programs in schools: A systematic review. *School Psychology International*, 39(1), 74–91. <https://doi.org/10.1177/0143034317745721>.gaff.
- Ttöfi, M., & Farrington, D. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1),27–56.
- Topcu-Uzer, Ç., & Tanrıkulu, İ. (2017). Siber zorbalığı önleme ve müdahale programları: ulusal bir alanyazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1-17.
- Variş, F. (1978). *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Del Rey, R. (2015). Systematic review of theoretical studies on bullying and cyberbullying: Facts, knowledge, prevention, and intervention. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.10.001>.

- Zych, I., Farrington, D., & Ttofi, M. M. (2019). Bullying and cyberbullying: Protective factors and effective interventions. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 4–19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>.
- Wang J, Iannotti R.J, Nansel T.R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: physical, verbal, relational, and cyber, *Journal of Adolescent Health*, 45(4),368-5.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research press.
- Williford, A., Elledge, L. C., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D., & Salmivalli, C. (2013). Effects of the KiVa Antibullying Program on Cyberbullying and Cybervictimization Frequency Among Finnish Youth. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42(6), 820–833. <https://doi.org/10.1080/15374416.2013.787623>.
- Wölfer, R., Schultze-Krumbholz, A., Zagorscak, P., Jäkel, A., Göbel, K., & Scheithauer, H. (2014). Prevention 2.0: Targeting cyberbullying@ school. *Prevention Science*, 15(6), 879-887.
- http://anaokulu.cu.edu.tr/_/file/OBADER_2013.pdf 04.01.2021 tarihinde indirildi.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Ebeveynlere Yönelik Geliştirilen Siber Zorbalık Farkındalık Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi¹

Emel DUMAN², Nuray YILMAZ³

Öz

Aileler ve çocukları için büyük bir tehdit unsuru olan siber zorbalığı önleme konusunda ailelerin farkındalık kazanmasını sağlamak amacıyla araştırmacı tarafından “Ebeveynlere Yönelik Siber Zorbalık Farkındalık Eğitimi” içeriği geliştirilmiştir. Bu çalışma hazırlanan eğitimin içeriğinin ebeveynler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ebeveynlerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarındaki değişim ve eğitime ilişkin görüşleri araştırılmıştır. Araştırmaya 72’si kadın 8’i erkek olmak üzere toplam 80 veli katılmıştır. Araştırmada zayıf deneysel modellerden tek grup ön test-son test modeli kullanılmıştır. Keller’ın ARCS Motivasyon Kuramı ve yetişkin eğitim yöntem ve teknikleri göz önünde bulundurularak tasarlanan eğitim “Sanal Dünya& Siber Zorbalık” ve “Ailelere Öneriler” şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Ebeveynlerin eğitim sonunda siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarındaki değişimi belirlemek üzere “Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği” ve ebeveynlerin katıldıkları eğitime ilişkin görüşlerini belirlemek üzere araştırmacı tarafından hazırlanan “Siber Zorbalık Farkındalık Eğitimi Değerlendirme Anketi” kullanılmıştır. Araştırma bulguları, siber zorbalık farkındalık eğitiminin katılımcılar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Etki büyüklüğü “büyük” düzeydedir. Eğitim sonunda katılımcıların siber zorbalık düzeylerinde yaş, öğrenim durumu ve cinsiyete göre bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, ebeveynler için hazırlanan siber zorbalık farkındalık eğitim programının farklı yaş grubundaki, farklı öğrenim düzeyine sahip kadın ya da erkek farklı özelliklere sahip ebeveynlere uygulanabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Siber Zorbalık Farkındalık Eğitimi’nin etkisini belirlemek için ikinci olarak ebeveynlerin eğitime yönelik görüşlerine başvurulmuştur. Eğitim programına katılarak görüş bildiren katılımcıları çoğunluğu, eğitim programının kendileri için çok faydalı olduğunu ve eğitime katılmaktan memnuniyet duyduklarını belirterek, eğitimlerin tekrarlanması yönünde talepte bulunmuşlardır. Katılımcıların tamamı programı etrafındakilere kesinlikle tavsiye edeceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcılar çocuklarına ve öğretmenlerine bu tür bir eğitim verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bulgulardan hareketle programın, katılımcıların siber zorbalık konusunda bilinçlenmesine katkı sağlayarak bu konudaki ihtiyaçlarını karşıladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Ebeveyn eğitimi,
Ebeveyn görüşleri,
Siber zorbalık farkındalık
eğitimi,
Siber zorbalık müdahale,
Siber zorbalık önleme

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 03.04.2021
Kabul Tarihi: 03.10.2021
E-Yayın Tarihi: 31.12.2021

¹ Bu makale birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yaptığı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup; FMTGTEK 2020’ de (2. Uluslararası Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Kongresi) sunulan ve özeti yayımlanan bildirinin tam metnidir.

² Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, emelozduman@gmail.com, 0000-0001-5939-3476

³ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, npyilmaz@uludag.edu.tr, 0000-0001-8368-4556

Giriş

Bilişim teknolojileri ve internetin aile kontrolünden yoksun, bilinçsizce kullanılması çocuklar üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Özellikle sosyal paylaşım sitelerinin kullanım sıklığının artması ve insanların bu platformlarda duygu ve düşüncelerini rahatlıkla, korkusuzca ifade edebilmeleri sonucunda günlük yaşamda karşılaşılan problemler davranışlar sanal ortama taşınabilmektedir. Bu tür ortamlarda karşı karşıya kalınan zorbalık, tehdit, korkutma, istismar gibi davranışlar bireylerin hayatında geri dönülmez tahribatlara yol açabilecek ciddi problemlere yol açabilmektedir.

Okullarda bilişim teknolojilerinin öğrenciler tarafından kötü amaçla kullanılması "siber zorbalık" (cyber bullying) adı verilen yeni bir zorbalık türüne yol açmıştır (Serin,2012). Campbell (2005) siber zorbalığı, zorbalığın e-posta, metin, sohbet odaları, cep telefonu, cep telefonu kamerası ve web sitelerini kullanarak zorbalık yaptıkları yeni bir mecra olarak tanımlamaktadır. Belsey (2008) ise siber zorbalığı, bir grup ya da bireyin iletişim teknolojilerini düşmanca bir tavır ile kasıtlı ve tekrarlanan bir şekilde başkalarına zarar vermek amacıyla kullanması olarak tanımlamaktadır. Heyeres ve arkadaşları (2020) farklı paradigmlar ve algılar nedeniyle siber zorbalık araştırma alanında siber zorbalığın kabul edilmiş bir tanımını bulmanın zor olduğundan söz etmektedir (Heyeres vd., 2020).

Siber zorbalık ilk bakışta zorbalığın sanal ortama yansımaları gibi düşünülse de birçok yönüyle geleneksel zorbalıktan ayrılmaktadır. Ancak bazı araştırma sonuçları siber zorbalığa karşı yürütülen müdahale programının siber zorbalığa ek olarak geleneksel zorbalığı da azaltabildiğini göstermiştir (Aizenkot ve Kashy-Rosenbaum, 2020; Garaigordobil ve Martínez-Valderrey, 2015). Olweus (1994) açısından zorbalık, bir öğrencinin kendisinden daha güçlü bir veya birden çok kişi tarafından zarar verme niyetiyle kasıtlı ve tekrarlı davranışlara maruz kalmasıdır. Sanal zorbalığı diğer zorbalık türlerinden ayıran özelliklerden biri, bir süre sonra engellenemeyecek hale gelebilmesidir (Kocaşahan,2012). İnternet ortamına izinsiz yüklenmiş bir fotoğraf ya da video pek çok kişi tarafından kişisel bilgisayarlara aktarılabilir böylelikle sınırsız sayıda kimse bu verilere ulaşabilir ve çoğaltabilir. Ayrıca zorba daha sonra istese bile verilerin tamamen ortadan kalkmasını, silinmesini sağlayamaz (Shariff, 2008).

Tüm ülkeler için büyük bir tehdit unsuru olmaya başlayan siber zorbalık geleneksel zorbalığa göre mağdurları duygusal açıdan daha fazla zarara uğratmaktadır (Hutson, Kelly ve Militello, 2018; Willard, 2007). Ayrıca siber zorbalığın ergenler üzerinde fiziksel ve duygusal olarak yol açtığı olumsuz sonuçlar uzun vadeli olabilmektedir (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2016). Bu yönüyle siber zorbalık toplumun bütün kesimlerini etkileyen bir halk sağlığı sorunu olarak görülmektedir (Heyeres vd., 2020; National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2016; Roberto vd., 2017).

Konuya ilişkin farkındalığın artışıyla birlikte okullarda zorbalık ve siber zorbalıkla mücadele çalışmalarının sayısında da bir artış söz konusu olmuştur. Zorbalıkla ilgili yasa ve politikaların yürürlüğe girmesi de bu tür çalışmalara daha fazla odaklanmaya neden olmuştur. Siber zorbalıkla mücadeleye ilişkin çalışmalar önleme ve müdahale biçiminde ele alınmaktadır. Önleme çalışmaları siber zorbalık deneyimlerini oluşmadan önlemeyi amaçlarken, müdahale çalışmaları, gerçekleşen siber zorbalık olaylarına müdahale etmeyi ve uygulanan programları değerlendirmeyi amaçlamaktadır (Tanrikulu, 2017). Bu programların çoğu K-12 okullarında gerçekleştirilmiştir (Hutson, Kelly ve Militello, 2018).

Konuya ilişkin farkındalığın artışıyla birlikte sorunla mücadeleye yönelik çalışmalar artarken bir yandan da yürütülen çalışmaların etkililiğini değerlendirmeye yönelik araştırmaların sayısında da bir artış söz konusudur(örn. Aizenkot ve Kashy-Rosenbaum, 2020; Bradshaw, 2015 ; Cantone vd., 2015; Gaffney vd., 2019; Garaigordobil ve Martínez-Valderrey, 2015; Hutson, Kelly ve Militello, 2018; Jiménez-Barbero vd. 2016; Roberto vd., 2017; Schultze-Krumbholz vd., 2012; Tanrikulu, 2017; Topcu-Uzer ve Tanrikulu, 2017; Williford vd., 2013; Wölfer vd., 2014). Bu araştırmaların bazıları literatür analizi ve meta analiz çalışmalarıdır (örn. Gaffney vd., 2019; Heyeres vd., 2020; Hutson, Kelly ve Militello, 2018; Tanrikulu, 2017; Topcu-Uzer ve Tanrikulu, 2017). Tanrikulu (2017) yaptığı analiz sonucunda teknolojik olsun olmasın incelenen tüm programların siber zorbalığı önleme ve müdahalede etkili olduğunu bildirmiştir. Gaffney ve arkadaşları (2019), okul temelli siber zorbalıkla mücadele programlarının etkililiğine ilişkin yaptıkları meta analiz çalışmasında, programların okul çağındaki katılımcılar arasında hem siber zorbalık suçunu hem de siber zorbalık mağduriyetini etkili bir şekilde

azalttığını belirlemişlerdir. Hutson ve arkadaşlarının inceledikleri dokuz programda, siber zorbalık davranışlarında önemli bir düşüş olduğu tespit edilmiştir. İncelenen on programda siber suçlama sıklığında önemli düşüşler tespit edilmiş, diğer incelenen programlarda ise siber zorbalık davranışında, siber suçlamada veya siber zorbalık yapma niyetinde önemli düşüşler olmadığı belirlenmiştir. (Hutson, Kelly ve Militello, 2018).

Siber zorbalıkla mücadele konusundaki araştırmalardaki artışa karşın siber zorbalığın dünya çapındaki yaygınlığı ve olumsuz sonuçları göz önüne alındığında, bu tür programların genellenebilirliğini de artırabilecek siber zorbalık müdahale programlarını değerlendirme araştırmalarına olan ihtiyaç sürmektedir (Ortega-Barón vd., 2019; Tanrikulu, 2017).

Siber zorbalıkla mücadele programlarının bireysel öğrenci müdahaleleri yerine okulda ve tüm okul paydaşlarını içeren (öğretmenler, ebeveynler vb.) bütüncül okul çalışmaları şeklinde yürütülmesinin daha etkili olduğu yönünde tespitler mevcuttur (Aboujaoude, Savage, Starcevic ve Salame, 2015; Cantone vd., 2015; Hutson, Kelly ve Militello, 2018). Mason (2008) okulların, ergenleri siber zorbalık ve bunun önlenmesi konusunda eğitmek için ailelerle birlikte çalışmasının hayati önem taşıdığını belirtmektedir. Siber zorbalık eğitimine ebeveynleri de dahil etme fikri National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2016) tarafından da desteklenmiştir. Ebeveyn eğitimi ve öğretiminin önemi, geleneksel zorbalık müdahale literatüründe de tartışılmıştır (Ttofi ve Farrington, 2011).

Ebeveynlerin siber zorbalığın önlenmesinde oynadıkları rolün önemine ilişkin araştırma bulguları her geçen gün artmaktadır. Cantone ve arkadaşlarının okul müdahalelerinin zorbalık ve siber zorbalık üzerindeki etkinliğini değerlendiren sistematik incelemesi siber zorbalık eğitimine ebeveynleri dahil etmenin önemini vurgulamaktadır (Cantone vd., 2005). Hutson ve arkadaşlarının inceledikleri programların yarısından azı (n = 7) ise programa katılan çocukların ebeveynlerine yönelik eğitim içeriği içermektedir. Bu programlar siber zorbalığı ve mağduriyeti azaltmada başarılı programlar arasında yer almaktadır (Hutson, Kelly ve Militello, 2018). Roberto ve arkadaşları (2017) ebeveynlere yönelik siber güvenlik tanıtım sunumunun ebeveynlerin algılanan duyarlılık ve davranışsal niyetleri üzerine kısa vadeli etkilerini deneysel olarak değerlendirmiştir. Sunumu izleyen ebeveynlerin, gelecekte başka birinin çocuklarına siber zorbalık yapabileceğine inanma olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Kontrol grubuna kıyasla, deney grubundaki ebeveynler, çocuklarıyla siber zorbalık yaşadıklarında kanıtı kurtarmanın, misilleme yapmak yerine güvendikleri bir yetişkine söylemenin önemi hakkında konuşma olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Kowalski ve arkadaşları olumlu ebeveynlik boyutlarının hem siber mağduriyet hem de siber zorbalık suçu için koruyucu bir faktör olduğunu bulmuştur (Kowalski vd., 2019). Teknoloji kullanımında ebeveyn denetimi de siber zorbalık suçlamasında koruyucu bir faktördür (Zych vd, 2019). Willard (2007), çocuklarının İnternet faaliyetlerini izlemek için izleme yazılımı kurmak, çocuklarının bilgisayar erişimini kısıtlamak ve siber zorbalık mağdurlarının şikâyetinde bulunmalarına yardımcı olmak gibi müdahale stratejilerinin ebeveyn eğitiminde yer almasını önermektedir (Akt. Roberto vd., 2017).

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar, Türkiye’ de de tüm dünyada olduğu kadar siber zorbalıkların ve siber mağdurlarının sayısının giderek arttığını ortaya koymaktadır. Erdur-Baker ve Kavşut (2007) 14-19 yaşları arasındaki öğrencilerle yaptıkları araştırmada, öğrencilerin %30’unun siber mağduriyet yaşadığını, %28’inin ise zorbalık yaptığını belirlemişlerdir. Arıca, Siyahhan ve arkadaşlarının (2008) 269 öğrenci ile yaptıkları araştırmada, öğrencilerin siber zorbalığa maruz kalma oranını %5.9, siber zorbalık yapma oranını ise %35.7 olarak bulmuşlardır.

Türkiye’ de siber zorbalık konusunda geliştirilen eğitim içeriklerini değerlendiren araştırmalar az sayıdadır (Kavuk, 2016; Korkmaz, 2018; Nedim-Bal ve Kahraman, 2015; Peker, 2013). Topcu-Uzer ve Tanrikulu (2017) Türkiye’de geliştirilmiş siber zorbalık önleme ve müdahale programlarını değerlendirdikleri literatür taraması sonucunda benzer tespiti yapmışlardır. Siber zorbalığı önlemeye yönelik hazırlanan ve etkisi araştırılan eğitim programlarının hedef kitlesi öğrencilerdir. Programlar çoğunlukla araştırmacılar tarafından bireysel olarak geliştirilmiştir. Kavuk’un (2016) geliştirdiği program tüm okul paydaşlarını içermesi nedeniyle bir istisnadır. Ancak araştırmacı siber zorbalık eğitiminin ebeveyn kısmını, bu grubun seminerlere katılımının sağlanamaması nedeniyle araştırma dışında bırakmıştır. Tüm bunlar dikkate alındığında Türkiye’ de kültürümüze ve eğitim sistemimize

uygun siber zorbalığı önlemeyi ve müdahaleyi kapsayan araştırmaya dayalı programlara ihtiyaç vardır (Topcu-Uzer ve Tanrıku, 2017). Bu ihtiyaçlardan hareketle bu araştırma kapsamında araştırmacı tarafından ebeveynlere yönelik bir siber zorbalık eğitim içeriği hazırlanarak etkisi incelenmiştir. Alan yazında sadece ebeveynlere yönelik geliştirilen ve etkisi incelenen benzer siber zorbalık farkındalık eğitim programı çalışmalarına rastlanmamıştır.

Araştırma kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Siber zorbalık farkındalık eğitim programına katılan ebeveynlerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarında anlamlı bir fark var mıdır?
  - a. Ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılıklarında yaş gruplarına göre anlamlı bir fark var mıdır?
  - b. Ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılıklarında öğrenim durumlarına göre anlamlı bir fark var mıdır?
  - c. Ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılıklarında cinsiyete göre anlamlı bir fark var mıdır?
2. Ebeveynlerin hazırlanmış olan eğitim programına ilişkin görüşleri nelerdir?
  - a. Ebeveynlerin programın süresine ilişkin görüşleri nelerdir?
  - b. Ebeveynlerin programın içeriğine ilişkin görüşleri nelerdir?
  - c. Ebeveynlerin programda kullanılan yöntemle ilişkin görüşleri nelerdir?
  - d. Ebeveynlerin programda kullanılan materyallere ilişkin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırma da karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem, bir araştırmada kullanılan nicel ve nitel verilerin birleştirilmesini içermekle birlikte araştırma probleminin daha anlaşılır hale gelmesine önemli katkı sağlar (Creswell,2017). Karma yöntem araştırmaları, nitel ve nicel yöntemlerin güçlü yanlarının birlikte kullanıldığı eksik yanlarının da dengelenmesine olanak sağlayan bütünleşme çalışmalarıdır (Fırat, Yurdakul ve Ersoy,2004).

Araştırmanın ilk aşamasında ebeveynlerin farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden olan zayıf deneysel modellerden, tek grup öntest-sontest modeli kullanılmıştır. Bu modelde tek bir gruba (G) önce ön test ölçümü yapılır (O1), sonrasında deneysel işlem uygulanır (X) ve deneysel işlem sonunda da son test (O2) yapılır (Creswell,2017). Araştırmada ebeveynlere yönelik olarak hazırlanan eğitimin (X) ebeveynlerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarına (bağımlı değişken) etkisi incelenmiştir.

Ebeveynlere uygulanan eğitim programı sonunda ise programın etkililiğini belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anketteki kapalı uçlu soruların analizinde frekans ve yüzde hesaplamaları kullanılmıştır. Anketteki açık uçlu soruların analizi ise betimsel analiz tekniği kullanılarak yapılmıştır. Betimsel analizde veriler belirlenen temalara göre mantıklı ve anlamlı bir şekilde ayrılır, birbirleriyle ilişkili veriler sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak ilişkilendirilerek analiz edilir (Karagöz,2017). Açık uçlu sorulara verilen cevaplardan elde edilen veriler, araştırmacı tarafından belirlenen başlıklar altında gruplandırıldıktan sonra frekans ve yüzde hesaplamalarıyla verilerin dağılımı sayısal olarak ortaya konulmuştur.

Çalışma Grubu

Araştırmaya, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Bursa'nın Nilüfer ilçesindeki bir ilkököl ve iki ortaokul (Eşref Ergin İlkokulu, Süleyman Cura Ortaokulu, Meral Muammer Ağım Ortaokulu) ile Osmangazi ilçesindeki bir ilkökölde (Şehit Üsteğmen Mesut Beyazıt İlkokulu) çocukları öğrenim gören 72 kadın, 8 erkek olmak üzere toplam 80 ebeveyn katılmıştır.

Siber Zorbalık Farkındalık Eğitiminin Tasarlanması

Ebeveynlere yönelik olarak geliştirilen siber zorbalık eğitim programının tasarlanma aşamaları aşağıdaki gibidir:

1. İhtiyaç Analizi: Araştırmanın bu kısmında ihtiyaç analizinde kullanılan veri toplama tekniklerinden kaynak tarama tekniği kapsamında kullanılan “literatür tarama tekniği” kullanılmıştır. Literatür tarama, son yıllarda yapılan çalışmaların taranıp, ihtiyacın ne olduğunu saptama çalışmasıdır (Şeker,2014). Akran zorbalığı ve siber zorbalığı önleme ve müdahale eğitim programları geliştirip etkisini inceleyen araştırmalardan (Kavuk,2016; Korkmaz,2018; Nedim-Bal &Kahraman, 2015; Robinson,2012; Tanrıku,2013; StopBullying,n.d) literatür tarama yoluyla elde edilen bulgular doğrultusunda, ailelerin siber zorbalık konusunda farkındalık oluşturmalarını sağlayacak eğitim programlarına ihtiyaç olduğu belirlenmiştir.

2. Eğitim Programının Amacı ve Hedefleri: Bir eğitim/ öğretim programının amacı, hedefleri ve içeriği bir ihtiyaç analizi sonucunda ortaya konabilmektedir. Bu çalışmada literatür taraması ile yapılan ihtiyaç analizi sonucunda programın amacı, hedefleri ve içeriği belirlenmiştir.

Eğitim programın temel amacı; Sanal Dünya'nın beraberinde getirdiği tehlikelerden biri olan ve bilişim suçu olarak nitelendirilen siber zorbalığı önleme ve müdahale konusunda neler yapılması gerektiği hakkında ebeveynlere farkındalık kazandırmaktır. Bu doğrultuda programının hedefleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

- Sanal Dünya'da karşılaşılabilecek tehlikelerin farkına varır.
- Siber zorbalığın, zorbalık kavramıyla ilişkili olan bir bilişim suçu olduğunu anlar.
- Siber Zorbalığın ortaya çıkma nedenleri, şekilleri ve siber zorbalık araçları hakkında bilgi sahibi olur.
- Siber zorbalığın ve mağdurların neler yaşadıklarından haberdar olur.
- Siber zorbalığı önlemede ve müdahalede ebeveynlerin üzerine düşen görev ve sorumlulukları kavrar.

3. Eğitimin İçeriğinin Belirlenmesi: Eğitim içeriği, belirlenen amaçlar ve hedefler dikkate alınarak belirlenmiş olup Program Geliştirme alanında uzman olan ve BÖTE bölümünde görevli bir uzmanın görüşüne sunulmuş son halini almıştır. Eğitim içeriğinin düzenlenmesinde sorgulama merkezli programlama yaklaşımı benimsenmiştir. Sorgulama merkezli programlama yaklaşımında içerik öğrencilerin ihtiyaçlarına göre belirlenir ve düzenlenir (Demirel, 2015).

4. Eğitim-Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin Geliştirilmesi: Geliştirilen programın hedef kitlesi yetişkinlerdir. Dolayısıyla programda kullanılacak yöntemler ve teknikler belirlenirken yetişkin öğrenenlerin özellikleri ve androgojik yaklaşımlar göz önünde bulundurulmuştur. Yetişkinlere verilen eğitimin bireylerin akıllarındaki sorulara cevap verir nitelikte, hayatlarına olumlu katkı sağlayacak ve teoriden çok uygulamaya yönlendirecek şekilde olması gerekmektedir (Gökkaya, 2014). Yetişkin öğrenenlerin özellikleri göz önünde bulundurularak geliştirilen eğitim programında ayrıca Keller' ın ARCS Motivasyonel Tasarım Kuramı da dikkate alınmıştır. Keller' ın (2009) ARCS Motivasyon Kuramı, Dikkat (Attention), İlgi (Relevance), Güven (Confidence), Memnuniyet (Satisfaction) bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu bileşenlerin program içerisinde kullanımı aşağıdaki gibidir.

- Dikkat (Attention): Katılımcıların eğitime ilgilerini çekmek amacıyla soru-cevap yöntemi kullanılmıştır. Eğitimin başlangıcında Sanal Dünya'nın nasıl bir Dünya olduğunun anlaşılmasına dair sorulan sorular ile katılımcıların konuya dikkati çekilmeye çalışılmıştır.
- İlgi (Relevance): Katılımcılara siber zorbalık olayları ve sonuçları örnek olay videoları ve haber sitelerinden alınan haberler kullanılarak sunulmuştur. Araştırmacı tarafından günlük yaşamdan esinlenerek oluşturulan senaryolar, katılımcılarında problem durumlarına dahil olmalarını sağlamak amacıyla tartışma yöntemi kullanılarak aktarılmıştır. Böylelikle katılımcıların motivasyonları ve ilgileri istenilen düzeyde tutulmaya çalışılmıştır.
- Güven (Confidence): Araştırmacı kendi yaşamından ailelerin yapabileceklerine dair örnekler ve önerilerde bulunarak anlatılanların bizzat araştırmacı tarafından kullanıldığını görmeleri sağlanarak araştırmacıya ve eğitime karşı güven sağlanmaya çalışılmıştır. Ailelere siber zorbalıkla mücadele bölümünde verilen örnek sitelerle bilgilendirme çalışmaları somutlaştırılmıştır.

- Memnuniyet (Satisfaction): Katılımcıların eğitim programına dair öğrenme deneyimlerini rahatlıkla ifade edebilmeleri için Siber Zorbalık Değerlendirme Anketi'nde açık uçlu sorulara yer verilmiştir.

5. Materyal seçimi/geliştirilmesi: Eğitim programı kapsamında PowerPoint programında bir sunu hazırlanmıştır. Eğitimde kullanılmak üzere hazırlanan sunu, Bandırma Üniversitesi Medya ve İletişim Bölümü'nden üç öğretim üyesi ve BÖTE bölümünden bir uzmanın görüşüne sunulmuş ve verilen dönütler eşliğinde gözden geçirilerek tekrar düzenlenmiştir. Sununun hazırlanmasında hedef kitle ve görsel tasarım ilkeleri dikkate alınmıştır. Eğitim sırasında ayrıca bir tane sosyal deney videosu ("Çocuklarımız İnternette Ne Kadar Güvende?"), örnek olaylar (örn. "Türk Kızı Şeniz Sanal Zorba Kurbanı!") ve günlük hayattan uyarlanmış senaryolar kullanılmıştır.

6. Değerlendirme yöntemi ve araçlarının seçimi: Varış (1978) program değerlendirmeyi, programın daha verimli hale gelmesi için etkililiğinin değerlendirilmesi olarak vurgulamaktadır. Geliştirilen eğitim programının değerlendirilmesi Stake'in İhtiyaca Cevap Vermeye Dayalı Değerlendirme Modeli benimsenerek yapılmıştır. Stake tarafından geliştirilen program değerlendirme modelinde, program değerlendiricileri programın amaçlarından çok program etkinliklerine ve programın ihtiyacı karşılayıp karşılamadığını dikkate alırlar (Saylor, Alexander ve Lewis, 1981).

Bu değerlendirme modeli kullanılarak araştırma kapsamında geliştirilen eğitimin etkisini belirlemek amacıyla "Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği" eğitimden önce öntest, eğitim bittikten sonra da son test olarak uygulanarak eğitimin katılımcıların siber zorbalık duyarlılık düzeylerine etkisi ölçülmüştür. Yine eğitimden hemen sonra "Siber Zorbalık Farkındalık Eğitimi Değerlendirme Anketi" kullanılarak katılımcı görüşleri doğrultusunda eğitimin katılımcılar üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

7. Öğrenilenlerin işe transferinin planlanması: Öğrenilenlerin transferi amacıyla eğitim esnasında verilen örnek videoların ve bilgilendirme sitelerinin katılımcılar tarafından not edilmesi istenmiştir. Örnek verilen siteler ve videoların çocuklarla beraber izlenmesi edinilen bilgilerin hem çocuklara aktarılmasına hem de ebeveynler açısından bilgilerin pekiştirilmesine fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Siber Zorbalık Farkındalık Eğitiminin Ön Denemesi ve Uygulanması

Eğitimin birinci ön denemesi bir ortaokulda (Süleyman Çelebi İmam Hatip Ortaokulu) üç hafta boyunca toplam 20 veli ile yapılmıştır. Eğitimin ikinci denemesi ise Bursa Belediyesi tarafından hanımlara yönelik mobil olarak yürütülen (Ataevler Bölgesi) bilgisayar kursuna devam eden 10 kişilik bir grupla yapılmıştır. Bu sırada bir konu uzmanı da gözlemci olarak yer almıştır. Her iki deneme sonunda belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda eğitimin süresi toplam 1.5 saat olarak belirlenmiştir.

Eğitimin asıl uygulama aşamasına geçildiğinde, bazı okullar eğitime katılım sayısını artırmak amacıyla ebeveynlere eğitimin önemini, ücretsiz olduğunu, eğitimin verileceği yer ve zamanı belirten kısa bir bilgilendirme yazısı göndermeyi tercih ederken, bazı okullar öğretmenlerin sınıfları ile iletişimde kullandıkları mesaj sistemiyle (WhatsApp) ebeveynlere gerekli duyuruları yapmışlardır. Eğitimler okul yönetimlerinin belirlediği saatlerde okul konferans salonlarında yapılmıştır. Eğitim araştırmacı tarafından hazırlanan sunu üzerinden tek oturumda yürütülmüştür.

Veri Toplama Aracı

Ebeveynlerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarındaki değişimi belirlemek üzere Tanrıku, Kınay ve Arıcak (2011) tarafından geliştirilen "Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği (SZDÖ)" eğitimden önce ve sonra öntest-sontest olarak kullanılmıştır.

Araştırmada ebeveynlerin katıldıkları eğitime ilişkin görüşlerini belirlemek üzere araştırmacı tarafından hazırlanan "Siber Zorbalık Farkındalık Eğitimi Değerlendirme Anketi" eğitimden sonra katılımcılara uygulanmıştır. Ankette, on iki adet kapalı uçlu, üç adet ise açık uçlu olmak üzere toplam on beş soru yer almaktadır. Katılımcılara ait demografik bilgileri (cinsiyet, yaş, öğrenim durumu) içeren sorular anketin sonunda yer almaktadır.

Geçerlilik ve Güvenirlik

SZDÖ'nin, geçerlik ve güvenirlik çalışması Tanrikulu, Kınay ve Arıçak (2011) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar yaptıkları açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü olduğunu ve bu faktör altında toplam varyansın %27.70'ini açıklayan bir yapının var olduğunu belirlemişlerdir. Tek faktör altındaki faktör yükleri .31 ile .73 arasında değişmektedir. Ortaya çıkan yapının doğruluğunun test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve uyum değerlerinin modelin uyumu için yeterli olduğu bulunmuştur (Ki-kare $\chi^2/sd= 3.220$, RMSEA= .082). Ölçeğin güvenirlik çalışmaları iç tutarlılık (Cronbach Alpha), test yarılama ve test tekrar test yöntemleriyle hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .79, ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı .63 'tür. Ayrıca ölçeğin madde-toplam korelasyonlarının tümleşik grup için .42 ile .63 arasında sıralandığı ve %27'lik alt-üst grupların ortalamaları arasındaki tüm farkların anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu da ölçekteki maddelerin geçerliliklerinin yüksek olduğunu ve siber zorbalığa ilişkin duyarlılığı ölçme bakımından ayırt edici nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna varılmıştır (Tanrikulu vd.,2013).

Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeğinin bu araştırmadaki katılımcıların verileri üzerinden hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .651' dir. Bu değer $0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ arasında olduğundan, ölçeğin bu araştırma için kabul edilebilir düzeyde güvenli olduğu sonucuna varılmıştır (Karagöz,2017). On üç maddeden oluşan ölçekte, üçlü derecelendirme (Evet, Bazen, Hayır) kullanılmıştır. Ölçeğin puanlanması evet=üç (3) bazen=iki (2) hayır=bir (1) şeklindedir.

Hazırlanan anketin kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla BÖTE bölümünden iki alan uzmanının görüşleri alınmıştır. Ayrıca yetişkinlere uygulanacak anket maddelerinin dil yönünden uygunluğu ve anlaşılabilirliği Medya ve İletişim alanından iki uzman tarafından incelenmiştir. İnceleme sonunda bazı soru ifadelerinde ve seçeneklerde değişiklik yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Veriler SPSS programı ve Excel programı yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında hazırlanan eğitimin ebeveynler üzerindeki etkisinin incelenmesinde kullanılacak istatistiksel yöntemin belirlenmesi amacıyla verilerin normallığı Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak test edilmiştir. Normallik testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Eğitimin ebeveynlerin duyarlılık düzeylerine etkisini belirlemek için yapılan analizler, non-parametrik testlerden Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılarak yapılmış ve iki ortalama arasındaki farkın büyüklüğünü hesaplamak için etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi için kullanılan etki büyüklüğü (r) hesaplanırken $r = Z \sqrt{n}$ formülü kullanılmaktadır.

$$r = \text{Etki büyüklüğü}$$

$$Z = \text{Test değeri}$$

$$n = \text{Örneklem mevcudu (Connolly, 2007,s.218).}$$

Field (2009)' a göre etki büyüklüğü (r), işareti dikkate alınmaksızın değerlendirilir ve 0 (etki yok) ile 1 (mükemmel etki/perfect effect) arasında bir değer alır. Cohen (2013) ise etki büyüklük değerlerini aşağıdaki gibi yorumlamıştır:

$$r = 0.10 \text{ küçük etki}$$

$$r = 0.30 \text{ orta etki}$$

$$r = 0.50 \text{ büyük etki}$$

Ebeveynlerin demografik değişkenlerden yaş, öğrenim durumu ve çalışma durumlarına göre duyarlılık düzeylerinde farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek üzere yapılan analizlerde non-parametrik testlerden Kruskal-Wallis H Testi, aynı şekilde cinsiyete göre yapılan analizlerde ise non-parametrik testlerden Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Araştırmada, bulguların istatistiksel analizlerinde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak esas alınmıştır.

Araştırmada kullanılan anketteki kapalı uçlu soruların analizinde frekans ve yüzde hesaplamaları kullanılmıştır. Anketteki açık uçlu soruların analizi ise betimsel analiz tekniği kullanılarak yapılmıştır. Betimsel analizde veriler belirlenen temalara göre mantıklı ve anlamlı bir

şekilde ayrılır, birbirleriyle ilişkili veriler sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak ilişkilendirilerek analiz edilir (Karagöz,2017). Açık uçlu sorulara verilen cevaplardan elde edilen veriler, araştırmacı tarafından belirlenen başlıklar altında gruplandırıldıktan sonra frekans ve yüzde hesaplamalarıyla verilerin dağılımı sayısal olarak ortaya konulmuştur.

Bulgular

Siber Zorbalık Farkındalık Eğitiminin Ebeveynlerin Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarına Etkisine Ait Bulgular

SZDÖ'nden elde edilen verilerin normalliğinin incelenmesinde kullanılan Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi sonuçları Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. SZDÖ Öntest-Sontest ve Fark Puanlarının Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları

	İstatistik	p
Öntest	.213	.00
Sontest	.392	.00
Fark	.222	.00

Tablo 1' de görüldüğü gibi, normallik testlerinde öntest ve sontest anlamlılık değerleri $p=0,00$ bulunmuştur. K-S testi sonucuna göre, bulunan anlamlılık değerinin 0.05 'ten küçük olması nedeniyle, verilerin normal dağılım göstermediği söylenebilir.

Ebeveynlerin eğitim sonunda siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarındaki değişimi ortaya koymak için Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılarak yapılan analizlerin sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. SZDÖ Öntest-Sontest Puanları Farkının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testine Göre Sonuçları

Öntest-Sontest Ölçümü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıralar	0 ^a	0	0	-6.29	.00
Pozitif Sıralar	52 ^b	26,50	1378.00		
Fark Olmayan	28 ^c				
Etki Büyüklüğü				-0.704	

a= sontest < öntest, b= sontest > öntest, c= sontest = öntest

Tablo 2'de görüldüğü gibi programa katılan ebeveynlerin duyarlılık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($z=-6.29$, $p<0.05$). Ebeveynlerin 52'sinin sontest puanları öntest puanlarından yüksek çıkmıştır. Sontest puanı öntest puanından yüksek çıkanların sıra ortalaması 26.50, sıra toplamı 1378.00 olarak hesaplanmıştır. Ebeveynlerin 28'inin ise öntest-sontest puanlarında bir değişiklik olmamıştır. Fark puanlarının pozitif sıralar lehine olması, katılımcıların eğitim sonrası puanlarının eğitim öncesi puanlarından yüksek çıktığı anlamına gelmektedir. Bu da katılımcıların siber zorbalığa dair duyarlılıklarında eğitim sonrasında artış yaşandığını göstermektedir. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğünün $r=-0.704$ ($r>0.5$) olması, öntest-sontest arasındaki farkın büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgulardan yola çıkarak aldıkları eğitimin ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeyleri üzerinde etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

Yaş Gruplarına göre Eğitimin Ebeveynlerin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisine Ait Bulgular

Farklı yaş gruplarındaki ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Kruskal-Wallis H testinin sonucuna göre (bkz. Tablo 3) programa katılan ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerinde yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($\chi^2= 3.836$, $p>0.05$).

Tablo 3. SZDÖ Öntest-Sontest Fark Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşmasına İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Yaş	N	Sıra Ortalaması	sd	x ²	P
21-30	17	46.66	2	3.83	.147
31-40	40	42.33			
41-50	23	33.55			
Toplam	80				

Buna göre verilen eğitimin, yaş değişkenine göre ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerinde anlamlı bir farklılığa yol açmadığı söylenebilir.

Öğrenim Durumuna Göre Eğitimin Ebeveynlerin Siber Zorbalık Duyarlılık Düzeylerine Etkisine Ait Bulgular

Farklı öğrenim durumundaki ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Kruskal Wallis H testinin sonucuna göre (bkz. Tablo 4), eğitime katılan ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerinde öğrenim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($x^2=4.73$, $p>0.05$).

Tablo 4. SZDÖ öntest-sontest fark puanlarının öğrenim durumu değişkenine göre farklılaşmasına ilişkin Kruskal Wallis H Testi sonuçları

Öğrenim Durumu	N	Sıra Ortalaması	sd	x ²	P
İlkokul	35	45.06	4	4.73	.316
Ortaokul	7	42.93			
Lise	19	32.68			
Üniversite	17	40.71			
Lisansüstü	2	24.75			
Toplam	80				

Buna göre verilen eğitimin, öğrenim durumu değişkenine göre ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerinde anlamlı bir farklılığa yol açmadığı söylenebilir.

Cinsiyete Göre Eğitimin Ebeveynlerin Siber Zorbalık Duyarlılık Düzeylerine Etkisine Ait Bulgular

Ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeyleri arasında cinsiyete göre fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre (bkz. Tablo 5), eğitime katılan ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($U=201.5$, $z=-1.449$, $p>0.05$).

Tablo 5. SZDÖ Öntest-Sontest Fark Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşmasına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Kadın	72	41.72	3004.00	201.5	.147
Erkek	8	29.50	236.00		

Buna göre verilen eğitimin, cinsiyet değişkenine göre ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerinde anlamlı bir farklılığa yol açmadığı söylenebilir.

Ebeveynlerin Eğitim Programına İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Ebeveynlerin programa ait görüşlerinin alınmasını sağlayan program değerlendirme anketi, programın süresi, içeriği, yöntemi, materyali ve genel değerlendirmeyi içeren beş ana bölümden oluşmaktadır. Ebeveynlerin programının süresine ait görüşlerinin frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda (bkz. Tablo 6) görülmektedir.

Tablo 6. Programın Süresine Ait Görüşlerin Frekans ve Yüzde Değerleri

Programın Süresi	f	%
Program Süresi Yeterliydi	69	86.25
Program Süresi Uzundu	1	1.25
Program Süresi Kısaydı	10	12.50

Tablo 6’ de görüldüğü gibi katılımcıların %86.25’ i eğitim programının süresini yeterli bulmuş, %1,25’ i program süresini uzun bulmuş, %12.5’ ise programın süresinin daha uzun olabileceği görüşünde bulunmuştur. Bu veriler ışığında yaklaşık 1.5 saat olarak ve katılımcıların dikkatlerinin dağılmasına olanak vermeyecek seviyede tek oturum şeklinde revize edilen programın süresinin başarılı bir şekilde planlandığı söylenebilir.

Ebeveynlerin programının içeriğine ait görüşlerinin frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda (bkz. Tablo 7) görülmektedir.

Tablo 7. Programın İçeriğine Ait Görüşlerin Frekans ve Yüzde Değerleri

Programın İçeriği	f	%
Anlatılanlar ilgimi çekti	76	95
Kısmen ilgimi çekti	4	5
Anlatılanları gereksiz buldum	0	0
Günlük hayatta kullanılabilir	72	90
Bazılarını kullanabilirim	5	6.25
Kullanılabilir bulmadım	3	3.75
Program faydalı oldu	78	97.50
Kısmen faydalı oldu	1	1.25
Program faydalı olmadı	1	1.25

Tablo 7’de görüldüğü gibi katılımcıların %95’ i eğitim programında anlatılanların ilgisini çektiğini belirtmiştir ve katılımcıların hiçbiri “anlatılanları gereksiz buldum” seçeneğini işaretlememiştir. Katılımcıların %90’ı eğitim programında anlatılanları günlük hayatta kullanılabilir bulmuş ve yine %97.50’si eğitim programında anlatılanları faydalı bulduğunu söyleyerek “iyi ki bu programa katıldım” seçeneğini işaretlemiştir. Bu bulgudan yola çıkarak, günlük hayatta karşılaştığımız bir problem olan siber zorbalığa karşı önlem ve müdahale yöntemleri içeren eğitim programının güncel bir şekilde katılımcıların ilgilerini çekecek düzeyde tasarlandığı ve başarılı olduğu sonucuna varılabilir.

Ebeveynlerin programının yöntemine ait görüşlerinin frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda (bkz. Tablo 8) görülmektedir.

Tablo 8. Programın Yöntemine Ait Görüşlerin Frekans ve Yüzde Değerleri

Programın Yöntemi	f	%
Örnekler günlük hayatta karşılaşılabılır türden	77	96.25
Örneklerin bazıları ile günlük hayatta karşılaşılabılır	3	3.75
Örnekler günlük hayatta karşılaşılabılır türden değil	0	0
Soru ve tartışmalara yeteri kadar süre ayrıldı	75	93.75
Soru ve tartışmalara yeteri kadar süre ayrılmadı	5	6.25
Sorular yönetilmesi anlatılanları anlamama yardımcı oldu	79	98.75
Sorular konuların dağılmasına yol açtı	1	1.25
Örnekler konuları açıklayıcı nitelikteydi	80	100
Örnekler anlatılanlarla ilgili değildi	0	0

Tablo 8’de görüldüğü gibi katılımcıların %96.25’ i eğitim programında kullanılan örnekleri günlük hayatta karşılaşılabılır türden bulduğunu belirtmiş, %3.75’ i örneklerin bazıları ile günlük hayatta karşılaşılabılır bulmakla birlikte katılımcıların hiçbiri örneklerin günlük hayattan bağımsız olduğunu düşünmemiştir. Katılımcıların %93.75’ i eğitim sırasında soru ve tartışmalara yeterince zaman ayrıldığını belirtmiş, %6.25’ i ise soru ve tartışmalara daha fazla zaman ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Katılımcıların %98.75’i anlatım sırasında kendilerine sorular yöneltilmesinin konuların

anlaşılmasına önemli katkı sağladığını belirtmiş, % 1.25' i ise eğitim sırasında yöneltilen soruların konuların dağılmasına yol açtığı görüşünde bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların hepsi (%100) eğitim sırasında kullanılan örneklerin anlatılanları destekleyici nitelikte açık ve net olduğu görüşündedir. Bu bulgulardan yola çıkarak yöntem kısmı yetişkin eğitimi kuramları dikkate alınarak tasarlanan eğitim programının başarılı bir şekilde tasarlandığı söylenebilir.

Ebeveynlerin programda kullanılan materyallere ait görüşlerinin frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda (bkz. Tablo 9) görülmektedir.

Tablo 9. Programda Kullanılan Materyallere Ait Görüşlerin Frekans ve Yüzde Değerleri

Materyal	f	%
Kullanılan resimlerin hepsi anlaşılırdı	79	98.75
Bazı resimlerde anlatılmak isteneni anlayamadım	1	1.25
Sunuyu kolaylıkla takip ettim	79	98.75
Konuyu takip etmekte zorlandım	1	1.25

Tablo 9'da görüldüğü gibi katılımcıların %98.75' i eğitim programı kapsamında hazırlanan sunuda kullanılan resimleri anlaşılır bulmuştur. Katılımcıların %98.75' i hazırlanan sunuyu baştan sona rahat takip edebildiğini belirtmiştir. Bu bulgulardan yola çıkarak eğitim programının içeriğini destekleyecek şekilde tasarlanan eğitim materyalindeki görsellerin katılımcıların anlama düzeyinde olduğu ve hazırlanan sunudaki konuların birbiri ile bağlantılı ve bütünlük içerisinde başarılı bir şekilde sunulduğu sonucuna varılabilir.

Açık Uçlu Sorulara İlişkin Bulgular

Ankette yer alan açık uçlu sorularda katılımcılara eğitimde en çok etkilendikleri iki konuyu, eksikliğini hissettikleri iki konuyu ve ilave etmek istedikleri görüş ve önerileri sorulmuştur. Eğitime katılan 80 katılımcıdan sadece 50' si etkilendikleri konuları belirtmişlerdir. Katılımcıların görüşleri Tablo 10' da görülmektedir. En fazla etkilenilen konular arasında çocukların internet ortamında sergileyebilecekleri hatalı davranışları içeren sosyal deney videosu belirtilmiştir. En çok etkilenilen konular arasında ikinci sırada çocukların internette karşılaşılabilecekleri tehlikeler ifade edilmiştir. İzletilen videonun içeriği dikkate alındığında, ebeveynlerin eğitim sırasında en çok çocuklarının güvenliği ile ilgili konulardan etkilendikleri söylenebilir. Bazı ebeveynler (n= 3, %6) çevrimiçi oyunlardaki tehlikeleri de etkilendikleri konular arasında belirtmişlerdir. Yine siber zorbalık ve sonuçları (n= 17, %34), siber mağduriyet (n=3, %6) gibi konu başlıkları da etkilenilen konular arasında yer almaktadır.

Eğitimde katılımcıların etkilendiği diğer bir konu başlığı ise ailelere önerilerdir (n= 15, %30). Katılımcılardan bazıları eğitimde izlenen yöntemlere ilişkin de görüş bildirerek, eğitmenin kendi yaşamından verdiği örneklerden (n= 3, %6) ve kullanılan örnek olaylardan (n= 4, %8) etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum eğitim sırasında kullanılan yöntemlerin hedef kitleye uygunluğuna işaret etmektedir.

Tablo 10. En Çok Etkilenilen Konuların Dağılımını Gösteren Frekans ve Yüzde Değerleri

Konular	f	%
Çocukların internet ortamında sergileyebilecekleri hatalı davranışları içeren sosyal deney videosu	22	44
Çocukların İnternette karşılaşılabileceği tehlikeler	17	34
Siber Zorbalık ve Sonuçları	17	34
Ailelere Öneriler	15	30
Güvenli İnternet Kullanımının Önemi	3	6
Eğitmenin Kendinden Örnekler vermesi	3	6
Örnek Olaylar Kullanımı	4	8
Oyunlardaki tehlikeler	3	6
Siber Mağduriyet	3	6

Kurt (2000)' a göre yetişkin eğitiminde birçok teknik kullanılmasına rağmen en çok kullanılan teknikler anlatım(takrir), tartışma, gösteri, rol oynama, örnek olay, gözlem ve beyin fırtınası olarak sıralanmaktadır. Örnek olay tekniği kapsamında kullanılan sosyal deney videosu (Çocuklarımız İnternette Ne Kadar Güvende), katılımcıların en çok etkilendikleri konuların başında gelmektedir. Bir katılımcı eğitim sırasında kullanılan örnek olay videolarının ve senaryoların ebeveynler açısından faydalı olduğunu aşağıdaki gibi belirtmiştir: “*Senaryoların olması ebeveynlerin düşündürülmesi açısından faydalı, videoların kullanımı*”

Etkilenilen konu sırasında ikinci olarak siber zorbalık ve sonuçlarını belirtilmiştir. Katılımcılardan 26' sını anketin görüş ve öneriler kısmını doldurarak görüşlerini belirtmişlerdir. Tablo 11' de görüş ve önerilerin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir.

Tablo 11. Programa Ait Görüş ve Önerilerinin Frekans ve Yüzde Değerleri

Görüş ve Öneriler	f	%
Çocuklara da anlatılmalı	8	30.7
Konular önemliydi, hepsinden etkilendim, faydalı buldum	6	23.07
Eğitimler devam etmeli	6	23.07
Konular yeterince açıldı, anlaşılırdı	5	19.23
Öğretmenler de eğitilmeli	1	3.84

Katılımcıların eğitime ilişkin görüşleri incelendiğinde, 8 katılımcı (%30.7) eğitimin çocuklara, 1 katılımcı (%3.84) ise öğretmenlere de verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 6' sını (%23.07) eğitimlerin devam etmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Yine katılımcılardan 6' sını (%23.07) eğitimde ele alınan konuların hepsinin önemli olduğunu, etkilendiklerini, faydalı bulduklarını ifade etmişlerdir. Diğer 5 katılımcı (% 19.23) ise, eğitimde konuların ebeveynlerin düzeyine uygun biçimde açık ve anlaşılır şekilde anlatıldığını belirtmiştir. Katılımcı görüş ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

K73: “Bilmediğim o kadar çok şeyler vardı ki bu seminerlerde çok şey öğrendim, teşekkür ederim.”

K4: “Eğitimde anlatılan konular günlük hayatla uyumlu olduğu için çok faydalıydı. Örnekler yerindeydi. Eğitimlerin devamlı olmasını dilerim.”

K34:” Teşekkür ediyorum, başka ailelerinde bilinçlenmesi için devamını diliyorum.”

K52: “Daha çok eğitimler olabilir, çocuklara da bir sunumla anlatılabilir”.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada geliştirilip ebeveynlere uygulanan programın etkisi iki yolla belirlenmeye çalışılmıştır. Birincisinde, zayıf deneysel modellerden, tek grup öntest- sontest model kullanılmıştır. Siber zorbalık farkındalık eğitiminin ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerine etkisini inceleyen araştırma bulguları, siber zorbalık farkındalık eğitiminin araştırmaya katılan ebeveynler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Aldıkları eğitim sonunda ebeveynlerin siber zorbalık duyarlılık düzeylerinde yaş, öğrenim durumu ve cinsiyete göre bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, ebeveynler için hazırlanan siber zorbalık farkındalık eğitim programının farklı yaş grubundaki, farklı öğrenim düzeyine sahip kadın ya da erkek gibi farklı özelliklere sahip ebeveynlere uygulanabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Siber Zorbalık Farkındalık Eğitimi'nin etkisini belirlemek üzere ikinci olarak ebeveynlerin eğitime ilişkin görüşlerine başvurulmuştur. Ebeveynlerin eğitim programına dair görüşlerine ilişkin bulgulara bakıldığında, ebeveynlerin büyük çoğunluğunun eğitim programının kendileri için çok faydalı olduğunu, eğitime katılmaktan memnuniyet duyduklarını belirterek eğitimlerin tekrarlanması yönünde talepte bulunmuşlardır. Katılımcıların tamamı programı çevresindekilere mutlaka önereceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcılar bu tür eğitimlerin çocuklarına ve öğretmenlere de verilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu bulgulardan hareketle programın katılımcıların eğitim sonunda siber zorbalık konusunda farkındalık kazanmalarına katkı sağlayarak bu konudaki ihtiyaçlarını karşıladığı söylenebilir.

Öte yandan ebeveynlerin çoğunluğu eğitim süresini yeterli bulmuş, bir kısmı ise eğitim süresinin daha da uzun olmasını istediklerini belirtmişlerdir. Eğitim süresinin daha uzun olması yönündeki talepler eğitimin tekrarlanması yönündeki taleplerle paralel olarak değerlendirilebilir. Bu bulgular ayrıca programa ilişkin olumlu düşüncelerin birbirini desteklediği şeklinde de ifade edilebilir. Ayrıca siber zorbalık konusunda daha çok şey öğrenmek istedikleri şeklinde de yorumlanabilir. Literatürde verilen eğitim süresinin etkisini inceleyen araştırmalara rastlanmaktadır. Ancak bu araştırmalar hedef kitlesi öğrenciler olan eğitimler için söz konusudur. Roberto ve arkadaşları tarafından ebeveynlere yönelik olarak verilen eğitimin süresi 45-55 dakika olarak belirtilmiştir (Roberto vd., 2017). Ancak araştırmada eğitim süresinin etkisi incelenmemiştir. Bu araştırmadaki eğitim süresi ise 90 dakikadır.

Eğitim sonunda ebeveynlerin neredeyse tamamı eğitimin içeriğini ilgi çekici bulmuş ve anlatılanların günlük hayatta kullanılabilir olduğunu belirtmiştir. Eğitim sırasında kullanılan materyallere ilişkin olarak da yine ebeveynlerin büyük çoğunluğu eğitim sırasında kullanılan öğretim materyalinin ve öğretim tekniklerinin konunun anlaşılmasına olumlu katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Siber zorbalık değerlendirme anketinde ebeveynlerden eğitimde en çok etkilendikleri konuları yazmaları istendiğinde ebeveynlerin ilk olarak yazdıkları konu, izletilen örnek videoda yaşanan siber zorbalık olayıdır. İkinci olarak belirtilen konu ise çocukların internette karşılaşabileceği tehlikelerden biri olan siber zorbalığa ilişkin olay örnekleridir. Siber zorbalığın ve sonuçlarının etkilenen konular arasında ön sıralarda olması verilen eğitimin içerik olarak ebeveynlere uygun olduğu ve eğitimde verilen mesajların ebeveynler tarafından algılandığı şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca örnek olayları içeren videoların, konuya ilişkin gazetelerden alınan haber örneklerinin hem Roberto ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen ebeveynlere yönelik eğitimde hem de öğrencilere yönelik hazırlanan siber zorbalığı önleme ve müdahaleye yönelik eğitimlerde kullanıldığı görülmektedir. Araştırmada ebeveynlerden eğitim programında etkilendikleri konular arasında örnek olay videolarını, senaryoları ve gazetelerden alınan haber örneklerini belirtmelerinden yola çıkarak velilerin farkındalık kazanmasında yetişkin eğitim yöntem ve teknikleri arasında olan gerçek yaşamdan kesitlerin, örnek olayların sunulmasının, senaryoların kullanımının doğru olduğu, farkındalık kazanmalarına olumlu yönde katkı sağladığı söylenebilir. Bu tespit MEB Temel Eğitim Genel Müdürlüğü, Okul Öncesi Eğitim Programı İle Bütünleştirilmiş Aile Destek Eğitim Rehberi' nde (Obader) yer alan, aile eğitiminde düz anlatımın yeterli olmadığı, örnek olay incelemeleri, demonstrasyon, rol oynama, soru-cevap gibi tekniklerin kullanılması gerektiği ifadesi ile tutarlılık göstermektedir.

Siber zorbalığı önleme ve müdahaleye yönelik uygulamaya konacak programların güçlü yönlerinin ve eksik noktalarının belirlenerek bu tür programların etkililiğine katkı sunacak stratejilerin belirlenebilmesi için kanıta dayalı deneysel araştırmalara ihtiyaç vardır (Tanrikulu, 2017). Literatürdeki çalışmalarda son yıllarda bir artış görülse de araştırma ihtiyacı devam etmektedir. Bu kapsamda Türkiye' de araştırma ihtiyacı daha fazladır. Mevcut araştırmalar az sayıdadır ve hedef kitlesi öğrencilerle sınırlı olan araştırmalardır. Türkiye' de hem siber zorbalıkların hem de siber mağdurlarının sayısının giderek arttığı (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Siyahhan vd., 2008) buna karşılık araştırma sayısının azlığı dikkate alındığında (Topcu-Uzer ve Tanrikulu, 2017) bu tür eğitim programlarına ve bunların etkililiğini inceleyen araştırmalara olan ihtiyaç daha da artmaktadır. Siber zorbalıkla mücadele programlarının bireysel öğrenci müdahaleleri yerine okulda ve tüm okul paydaşlarını içeren (öğretmenler, ebeveynler vb.) bütüncül okul çalışmaları şeklinde yürütülmesinin daha etkili olduğu yönünde tespitler mevcuttur (Aboujaoude, Savage, Starcevic ve Salame, 2015; Cantone vd., 2005; Hutson, Kelly ve Militello, 2018). Cantone ve arkadaşlarının okul müdahalelerinin zorbalık ve siber zorbalık üzerindeki etkinliğini değerlendiren sistematik incelemesi siber zorbalık eğitimine ebeveynleri dahil etmenin önemini vurgulamaktadır (Cantone vd., 2005). Hutson ve arkadaşlarının inceledikleri programların yarısından azı ise (n = 7) programa katılan çocukların ebeveynlerine yönelik eğitim içeriğini içermektedir. Bu programlar siber zorbalığı ve mağduriyeti azaltmada başarılı programlar arasında yer almaktadır (Hutson, Kelly ve Militello, 2018).

Bu araştırmanın örneklemini sınırlı sayıda ebeveynle ve Bursa' da farklı ilçelerde bulunan dört okuldaki çocukların ebeveynleri ile sınırlı kalmıştır. Gelecekte araştırma kapsamında geliştirilen bu programın etkililiği araştırma örneklemini daha büyük olan deneysel bir araştırmayla incelenebilir. Yine programın etkililiği araştırma kapsamı örnekleme öğrenciler dahil edilip genişletilerek incelenebilir. Okul rehber öğretmenleri konu uzmanlarıyla iş birliği yaparak pedagojik bilgiler dahilinde öğrencilerin

yaş seviyelerine uygun gerçek yaşamdan kesitler içerek şekilde siber zorbalık konusunda farkındalık oluşturacak eğitimleri organize edebilirler. Ayrıca geliştirilen eğitim içeriği, siber zorbalığın önlenmesinde ailelerin katılımının önemi dikkate alındığında okullar dışındaki anne babalara ulaşabilmek açısından belediyelerin düzenlendiği kurslarda da kullanılabilir.

Kaynakça

- Aboujaoude, E., Savage, M. W., Starcevic, V., & Salame, W. O. (2015). Cyberbullying: Review of an old problem gone viral. *Journal of adolescent health, 57*(1), 10-18.
- Aizenkot, D., & Kashy-Rosenbaum, G. (2020). The effectiveness of safe surfing, an anti cyberbullying intervention program in reducing online and offline bullying and improving perceived popularity and self-esteem. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 14*(3), Article 6. <https://doi.org/10.5817/CP2020-3-6>.
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N., & Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & behavior, 11*(3), 253- 261.
- Ay, F., & Şahan, G. (2015). Aile eğitimi kurslarının yetişkin eğitimi bağlamında etkililiğinin değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(1), 66-86.
- Belsey, B. (2008). *Cyberbullying*. 20.07.2019 tarihinde <http://www.cyber-bullying.org>' dan alınmıştır.
- Bradshaw, C. P. (2015). Translating research to practice in bullying prevention. *American Psychologist, 70*(4),322.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise?.*Journal of Psychologists and Counsellors in Schools, 15*(1), 68-76.
- Cantone, E., Piras, A. P., Vellante, M., Preti, A., Daniélsdóttir, S., D'Aloja, E., ... & Bhugra, D. (2015). Interventions on bullying and cyberbullying in schools: A systematic review. *Clinical practice and epidemiology in mental health: CP & EMH, 11*(Suppl 1 M4), 58.
- Cohen, J. (2013). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Routledge.
- Connolly, P. (2007). *Quantitative data analysis in education: A critical introduction using SPSS*. Routledge.
- Cresswell, J.W. (2017). *Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches [Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları]*. (Çev. Ed.Demir, S.B.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER), 27*(1),31-42.
- Firat, M., Yurdakul, I. K., & Ersoy, A. (2014). Bir eğitim teknolojisi araştırmasına dayalı olarak karma yöntem araştırması deneyimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 2*(1), 64-85.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS:(and sex and drugs and rock'n'roll)(2th Edition)*. Sage.
- Gaffney, H., Farrington, D., Espelage, D., & Ttofi, M. (2019). Are cyberbullying intervention and prevention programs effective? A systematic and meta-analytical review. *Aggression and Violent Behavior, 45*,34-153. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.07.002>.
- Garaigordobil, M., & Mart'inez-Valderrey, V. (2015). Effects of Cyberprogram 2.0 on 'face-to-face'bullying, cyberbullying, and empathy. *Psicothema, 27*(1), 45–51.
- Gökkaya, Z. (2014). Yetişkin Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Oyunlaştırma. *HAYEF: Journal Education, 11*(1), 1-84.
- Heyeres, M., Carter, M. A., Lui, S. M., Low-Lim, Ä., Teo, S., & Tsey, K. (2020). Cyberbullying prevention and treatment interventions targeting young people: an umbrella review. *Pastoral Care in Education, 1*-27.
- Hutson, E., Kelly, S., & Militello, L. K. (2018). Systematic review of cyberbullying interventions for youth and parents with implications for evidence-based practice. *Worldviews on Evidence-Based Nursing, 15*(1),72–79.
- Jiménez-Barbero, J. A., Ruiz-Hernández, J. A., Llor-Zaragoza, L., Pérez-García, M., & Llor-Esteban,B.(2016).Effectiveness of anti-bullying school programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review, 61*,165-175.
- Karagöz, Y. (2017). *Spss ve Amos Uygulamalı Nitel-Nicel-Karma Bilimsel AraştırmaYöntemleri ve Yayın Etiği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kavuk, M. (2016). *Ortaokul ve liselerin siber zorbalık farkındalık profillerinin oluşturulması ve okul paydaşlarına yönelik siber zorbalık farkındalık eğitimi etkililiğinin değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi).Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Keller, J. M. (2009). *Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach*. Springer Science & Business Media.
- Kocaşahan, N. (2012). *Lise ve üniversite öğrencilerinde akran zorbalığı ve sanal zorbalık* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Korkmaz, K. (2018). *Bilişsel Davranışçı Temelli Siber Zorbalık Önleme Programının Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & McCord, A. (2019). A developmental approach to cyberbullying: Prevalence and protective factors. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 20–32. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.02.009>.
- Mason, K.L. (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychol.Sch.*, 45, 323–348. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 2016. Preventing Bullying Through Science, Policy, and Practice. Washington, DC: The National Academies Press. doi:10.17226/23482. <https://www.nap.edu/read/23482/chapter/7#229> 31.12. 2020 tarihinde indirildi.
- Nedim-Bal, P.& Kahraman, S., (2015). The effect of cyber bullying sensibility improvement group training program on gifted students. *Journal of Gifted Education Research*, 3(2),48-57.
- Olweus, D. (1994). *Bullying at school (long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program)*. Huesmann L. R. (Ed), *Aggressive Behavior Current Perspectives*. Boston: Springer.
- Ortega-Barón, J., Buelga, S., Ayllón, E., Martínez-Ferrer, B., & Cava, M. J. (2019). Effects of intervention program Prev@ cib on traditional bullying and cyberbullying. *International journal of environmental research and public health*, 16(4), 527.
- Otaran, N. (Ed.). (2008). *Yetişkin Eğitimi Kılavuzu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemli internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
- Roberto, A. J., Eden, J., Deiss, D. M., Savage, M. W., & Ramos-Salazar, L. (2017). The short-term effects of a cyberbullying prevention intervention for parents of middle school students. *International journal of environmental research and public health*, 14(9), 1038.
- Robinson, E. (2012). *Parental involvement in preventing and responding to cyberbullying*. Australian Institute of Family Studies, 4, Child Family Community Australia (CFCA).
- Saylor, J.G., Alexander, W.M., & Lewis, A.J. (1981). *Curriculum planning for better teaching and learning*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Serin, H. (2012). *Ergenlerde siber zorbalık/siber mağduriyet yaşantıları ve bu davranışlara ilişkin öğretmen ve eğitim yöneticilerinin görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Schultze-Krumbholz, A., Jäkel, A., Schultze, M., & Scheithauer, H. (2012). Emotional and behavioural problems in the context of cyberbullying: A longitudinal study among German adolescents. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 329-345.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-Bullying, Issues And Solutions For The School, The Classroom and The Home*. Routledge.
- StopBullying (n.d.). *StopBullying*. 01.06.2019 tarihinde <https://www.stopbullying.gov/about-us/index.html>' dan erişildi.
- Şeker, H.(Ed.).(2014). *Eğitimde Program Geliştirme: Kavramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tanrıkulu, T. (2013). *Siber zorbalıkla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programının siber zorbaca davranışlar üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tanrıkulu, T., Kinay, H., & Arıca, O. T. (2013). Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 38-47.
- Tanrıkulu, I. (2017). Cyberbullying prevention and intervention programs in schools: A systematic review. *School Psychology International*, 39(1), 74–91. <https://doi.org/10.1177/0143034317745721>.gaff.
- Ttofi, M., & Farrington, D. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1),27–56.
- Topcu-Uzer, Ç., & Tanrıkulu, İ. (2017). Siber zorbalığı önleme ve müdahale programları: ulusal bir alanyazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1-17.
- Variş, F. (1978). *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Del Rey, R. (2015). Systematic review of theoretical studies on bullying and cyberbullying: Facts, knowledge, prevention, and intervention. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.10.001>.
- Zych, I., Farrington, D., & Ttofi, M. M. (2019). Bullying and cyberbullying: Protective factors and effective interventions. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 4–19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>.
- Wang J, Iannotti R.J, Nansel T.R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: physical, verbal, relational, and cyber, *Journal of Adolescent Health*, 45(4),368-5.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research press.
- Williford, A., Elledge, L. C., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D., & Salmivalli, C. (2013). Effects of the KiVa Antibullying Program on Cyberbullying and Cybervictimization Frequency Among Finnish Youth. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42(6), 820–833. <https://doi.org/10.1080/15374416.2013.787623>.
- Wölfer, R., Schultze-Krumbholz, A., Zagorscak, P., Jäkel, A., Göbel, K., & Scheithauer, H. (2014). Prevention 2.0: Targeting cyberbullying@ school. *Prevention Science*, 15(6), 879-887. http://anaokulu.cu.edu.tr/_/file/OBADER_2013.pdf 04.01.2021 tarihinde indirildi.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

